tirisi anlamını taşır. Öte yandan haça saygı gösterilmesi İslâm toplumunda bir putperestlik davranışı gibi algılanmış ve bu sebeple haçın sembolize ettiği inancı kabul anlamına gelecek davranışlardan müslümanları uzak tutma konusunda büyük hassasiyet gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in, "Bir topluma benzeyen kimse onlardan sayılır" (*Müsned*, II, 50; Ebû Dâvûd, "Libâs", 4) meâlindeki hadisine dayanılarak gayri müslimlerin inançlarının ifadesi olan kıyafet ve sembollerin kullanılması müslümanlara yasaklanmıştır. Bundan dolayı haç takılması haram kabul edilmiş, elbise, para, yüzük vb. şeylerde haç resminin yer alması en azından mekruh sayılmıştır (İbn Kudâme, I, 628). Ayrıca haçla ve üzerinde haç resmi bulunan maddelerle ilgili üretim, dağıtım, satım vb. işlemler içki, domuz eti gibi İslâm'a göre haram olan eşya ya da mal bağlamında değerlendirilmiştir (*Mu. F*, XII, 88-89, 91).

Hz. Peygamber zamanında hıristiyanlarla olan ilişkilerde geniş bir müsamahanın varlığı müşahede edilmektedir. Hâlid b. Velîd tarafından Resûl-i Ekrem'in huzuruna esir olarak getirilen Dûmetülcendel hâkimi Ükeydir b. Abdülmelik'in boynunda bir haç vardı (Vâkıdî, III, 1030). Yine Hz. Peygamber zamanında gayri müslimlerle yapılan anlaşmalarda hıristiyanların İslâm toplumunda haçlarını açıkça taşımaları hususunda herhangi bir sınırlama yer almadığı gibi, Necran hıristiyanlarıyla yapılan anlaşmada da hıristiyanların haçları ve tasvirleri koruma altına alınmıştır.

Hz. Ebû Bekir döneminden başlamak üzere hıristiyan toplulukları ile yapılan anlaşmalarda onların bayram günlerinde haç çıkarabilecekleri hükmü yer alır. Hz. Ömer tarafından Kudüs halkına verilen emanda hıristiyanlara haçlarının korunacağı bildirilmiştir. Onun zamanında gerçekleştirilen fetihlerin ardından müslümanlarla hıristiyanların yoğun olarak birlikte yaşadıkları merkezlerde, özellikle bayram vb. kutlamalar sırasında hıristiyanların haç dolaştırmalarına sınırlamalar getirildiği bilinmektedir. Daha sonra da zaman zaman görülen ve dinî olmaktan çok içtimaî, siyasî ve idarî birtakım sebeplere dayanan bu tür düzenlemeler genellikle büyük merkezlerde uygulanmıştır. Öte yandan hıristiyanların kendi mâbedlerinde haç bulundurmalarına ve müstakil olarak yaşadıkları yerleşim merkezlerinde haç taşımalarına izin verilmiştir. Hatta Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh zamanında olduğu gibi bazı dönemlerde diğer dinî gruplardan ve özellikle müslümanlardan ayırt edilmeleri için geleneksel kıyafetlerini korumaları yanında boyunlarında haç taşımaları da istenmiştir.

Klasik dönem İslâm toplumlarında gayri müslimlerden, dinî kimliklerini gösteren geleneksel kıyafetlerini koruyarak müslümanlara benzememelerinin istenmesi ve onlarla bir arada yaşarken uymaları gerekli görülen birtakım hususlar, sadece müslüman toplumlarında değil Ortaçağ toplum anlayışında hâkim olan içtimaî telakkilerden ve pratik faydalardan kaynaklanmıştır. Günümüzde inanç, ibadet ve âyinler yanında çeşitli din mensuplarının kullandıkları kıyafet ve semboller, temel insan haklarının sağladığı din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde ele alınmakla birlikte, bu hürriyetin kullanımı sırasında her ülkede kamu düzeni ve genel ahlâkla bağlantılı olarak çeşitli kısıtlamalara gidilebilmektedir (ayrıca bk. GAYRİ MÜSLİM).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 50; VI, 140; Buhârî, "Tevḥîd", 23, "Meẓâlim", 31, "Büyûʿ", 102, "Enbiyâʾ", 49; Müslim, "Îmân", 242, 243; İbn Mâce, "Fiten", 33; Ebû Dâvûd, "Libâs", 4, "Melâḥim", 14; Tirmizî, "Fiten", 54; Ebû Yûsuf, *el-Ḫarâc*, Kahire 1977, s.137 vd.; Vâkıdî, *el-Meġāzî*, III, 1030; Belâzürî, *Fütûḥ* (Rıdvân), s. 75, 76; İbn Kudâme, *el-Muġnî*, I, 628; Kurtûbî, *el-Iʿlâm* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkā), Kahire1980, IV, 410, 431, 415, 416; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Aḥkâmu ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Beyrut 1983, II, 719; İbn Müflih el-Makdisî, *el-Âdâbü'ş-şerʿiyye ve'l-mineḥu'l-merʿiyye*, Kahire 1987, III, 504; Şevkânî, *Neylü'l-evṭâr*, II, 113, 118; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), I, 648; VI, 391-392; A. S. Tritton, *The Caliphs and Their Non-Muslim Subjects*, London 1930, s. 5, 6 vd., 115-116, 118, 120, 124-125; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1665; L. W. Barnard, *The Graeco-Roman and Oriental Background of the Iconoclastic Controversy*, Leiden 1974, s.14 vd.; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 129-130, 139, 146, 173; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s. 16, 168; S. H. Griffith, "Faith and Reason in Christian Kalâm: Theodore Abû Qurrah on Discerning the True Religion", *Christian Arabic Apologetics During The Abbasid Period: 750-1258* (ed. Samir Khalil Samir-Jorgen S. Nielsen), Leiden 1994, s. 4; M. N. Swanson, "The Cross of Christ in the Earliest Arabic Melkite Apologies", *a.e.*, s. 117-118; Levent Öztürk, *İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*, İstanbul 1995, s. 125, 129 vd.; Habîb Zeyyât, "Simâtü'n-Naṣârâ ve'l-Yehûd fi'l-İslâm: eş-şalîb ve'z-zünnâr ve'l-imâme ve'l-ġıyâr", *el-Meşrıḳ*, XLIII, Beyrut 1949, s. 195; S. H. Nasr, "The Islamic View of Christianity", *Christianity Through Non-Christian Eyes* (ed. Paul J. Griffiths), New York 1992, s. 128; A. J. Wensinck- [D. Thomas], "al-Ṣalîb", *EI²* (İng.), VIII, 980; "Taşlîb", *Mu. F*, XII, 88-89, 91; M. Akif Aydın, "Din (Gayri Müslimler)", *DİA*, IX, 326, 327;

MUSTAFA YAYLA

HAÇLILAR

XI. yüzyılın sonlarında Avrupa dünyasının "Kudüs'ü kurtarma" sloganı ile, Türkler'i Anadolu'dan atmak ve bütün Ortadoğu'yu ele geçirmek için başlattığı siyasî amaçlı askerî harekâta katılanlara verilen ad.

Dönemin müslüman tarihçilerinin "Franklar" kelimesiyle ifade ettiği Haçlılar tabiri, Doğu'da ilk defa Osmanlılar tarafından Fransızca "Croisades" kelimesinin karşılığı olarak "Ehl-i Salîb", Araplar tarafından da "Salîbiyyûn" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu seferlere katılanlara giysilerinin üstünde haç işareti taşıdıkları için bu ad verilmiştir. 1096 yılında başlayan Haçlı seferleri, 1291'de Latin hıristiyanların Doğu'da son merkezi olan Akkâ'dan çıkarılmasına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsar. Bu dönem içinde dokuz büyük sefer yapılmış, bu seferler arasında bazı küçük girişimler de olmuştur. Daha sonra Türk-İslâm dünyasına karşı yapılan bütün savaşlar da Haçlı seferleri olarak değerlendirilmiştir.

Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu. Hareketin meydana çıkış sebebi, Haçlı seferleri tarihi üzerinde çalışan ilim adamlarını meşgul eden en önemli konudur. Bu hareketi doğuran sebeplerin çeşitliliği üzerinde durulmasına rağmen Batı dünyası Haçlı seferlerinin asıl etkeninin dinî unsurlar olduğu kanaatindedir. Halbuki Ortaçağ Avrupa toplumunu bu seferlere zorlayan unsurlar aslında siyasî, sosyal ve ekonomik sebeplerdir. Batılılar'ca ileri sürülen dinî motif ise sadece itici bir güçtür. Çünkü Haçlı seferi düşüncesinin ortaya atıldığı sırada Avrupa'da yıllardan beri süregelen açlık, yoksulluk ve toprak azlığı gibi sıkıntıların doğurduğu kargaşanın yanında ücretli askerlik anlayışı ve kolonizatör bir taşma hareketi de başlamış bulunuyordu. Avrupa toplumu üzerinde en büyük etkiye sahip bulunan kilise hem düzenin bozukluğuna çare arıyor, hem de gittikçe artan gücünü Doğu'ya hâkim olmak için kullanmak istiyordu. Bu hareketin başlamasına öncülük eden kilisenin, Doğu'ya yapılacak bir seferin sağlayacağı faydaları topluma yayarken dinî motifi ön plana çıkarması normaldi. Haçlı seferine katılanlara günahlarının affını ve uhrevî mükâfat vaad eden kilise siyasî amacını gerçekleştirmek için dinî motiften faydalanmıştır. "Kutsal toprakları kurtarma" slo-

ganı, Haçlı seferlerinin hedefini açıklamaktan ziyade kamufle etmek maksadıyla kullanılmıştır. Zira bu seferlerin hedefi olarak gösterilen Kudüs, Hz. Ömer tarafından fethedildiği 638 yılından beri müslüman hâkimiyetindeydi. Batı hıristiyanları bu duruma en küçük bir reaksiyon göstermemiş, Bizans ise durumu kabullenmişti. Ancak XI. yüzyılın sonuna doğru Batı toplumunda meydana gelen uygun ortam sayesinde Avrupa harekete geçme fırsatını yakaladığına, yüzyıllardan beri bütün Akdeniz çevresine hâkim bulunan müslümanların gücünü kırabileceğine ve özellikle yarım asırdan beri Anadolu'ya yerleşmekte olan Türkler'i söküp atarak bu topraklara sahip olabileceğine inanıyordu. Gerçekten de 1096 yılında başlayan Birinci Haçlı Seferi'nin orduları daha Kudüs'e ulaşmadan ve ulaşacağı da henüz belli değilken Avrupalılar'ın önce Urfa'da, ardından Antakya'da Haçlı devletleri kurmaları onların bu maksatlarını açıkça ortaya koymuştur.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa için bu hedefi gerçekleştirecek bir fırsat ortaya çıktı. 1074 yılında Bizans İmparatoru VII. Mikhail (1071-1078), o zamana kadar Hıristiyanlığın doğu sınırını koruma görevini üstlenmiş olan imparatorluğun askerî bakımdan düştüğü zaafı gidermek üzere papalık aracılığıyla Avrupa'dan Türkler'e karşı ücretli asker yardımı istemekteydi. Esasen papalık da bir süreden beri Bizans'ın Anadolu'daki Türk ilerleyişini durduramamasından endişe duyuyordu. Bu sebeple Papa VII. Gregorius imparatorun askerî yardım çağrısını olumlu karşıladı, ancak yardım gerçekleştirilemedi. Bununla beraber on beş yıl sonra papalık tahtına çıkan II. Urbanus ile Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) arasında aynı konu yeniden ele alındı. Bu sırada Anadolu'da, I. Süleyman Şah'ın 1086 yılında ölümünden sonra Türk beyleri arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden hâkimiyet bölünmüştü. Melikşah'ın vefatının (1092) ardından da Büyük Selçuklu Devleti içindeki otorite boşluğu ve iktidarı ele geçirmek için hânedan mensupları arasında başlayan mücadeleler Türk dünyasını zor duruma sokmuştu. Bu sebeple Bizans imparatoru, güçlü ordularla yapılacak birkaç seferin Anadolu'daki Türk kudretini tamamen kıracağını düşünüyordu.

İmparatorun yardım isteğini kabul eden Urbanus bu isteği farklı bir açıdan değerlendirdi. Ona göre ücretli asker toplamak yerine Batı'nın şövalyelerini, topraksız köylülerini, açlık ve sefalet içinde yaşayan halkını, para ve toprak sahibi olacakları vaadiyle zengin Doğu'ya askerî sefer düzenlemeye teşvik etmek Avrupa için çok daha faydalı bir girişim olurdu. Ancak geniş kitleleri bu hususta etkilemek için sadece maddî menfaat vaadi yeterli değildi. Zira Batı dünyası, Bizans'ın elde edeceği başarılardan ziyade maddî bakımdan kendi çıkarlarına uygun düşecek, mânevî bakımdan da dinî hislerini tatmin edecek bir çağrının uyandıracağı cazibe ile Doğu'ya yönlendirilebilirdi. Dolayısıyla bu ülkelere düzenlenecek sefer Îsâ aşkı, din uğruna fedakârlık ve din kardeşlerine sevgi teması üzerine oturtulmalıydı.

Haçlı Seferi İçin Çağrı. Papa II. Urbanus, Clermont Konsili sırasında din adamlarından ve halktan oluşan büyük bir kalabalığa hitap ederek onları Haçlı seferine katılmaya çağırdı (27 Kasım 1095). Batı hıristiyanlarına, Doğu'daki din kardeşlerini Türkler'in baskı ve zulmünden kurtaracak bir savaşa katılmanın dinî açıdan çok şerefli bir görev olduğunu söyleyen Urbanus, Türkler'in hâkimiyeti altında yaşamanın ne kadar feci olduğunu, onların İstanbul için nasıl bir tehlike teşkil ettiğini ve Doğu hıristiyanlarının Batılı kardeşlerinden yardım beklediğini anlattı. Ona göre İspanya'da müslüman Araplar'a karşı sürdürülen savaşla Doğu'da Türkler'e karşı yapılacak mücadele aynı derecede kutsaldı. Urbanus bu konudaki düşüncesini, "Hıristiyanları bir yerde müslümanlardan kurtarıp başka bir yerde onların zulüm ve baskısı altında bırakmak fazilet değildir" sözleriyle ifade etmiştir. Halbuki müslümanların İslâm ülkelerinde yaşayan hıristiyanlara karşı hoşgörülü davrandığı Batı dünyasında biliniyordu. Durum, Selçuklular'ın bölgeye hâkim olması ile hıristiyanlar aleyhine bozulmamış ve Kudüs'ün VII. yüzyılda müslümanlar tarafından fethinden sonra buraya yapılan hac ziyaretleri artarak devam etmiştir. Papanın bu sözleri Türkler'e karşı savaş açmak için bulunmuş bahaneden ibaretti.

Urbanus, Haçlı seferi için çağrı yaparken aynı zamanda büyük bir hac yolculuğu olacağını belirttiği bu sefere katılacakların günahlarının affedileceğini, hacıların şahısları ve malları için kilisenin daha önce hacca gidenlere vermiş olduğu koruma güvencesini tekrarlıyordu. Sefere katılmayı sadece silâh taşıyan şövalyelerle kısıtlamaya çalışan Urbanus keşişlerin gitmesini özellikle yasaklıyor, ihtiyarlar ve hastalarla kadınların da sefere çıkmasının uygun olmadığını söylüyordu. Halbuki hac günahlardan arınmak için yapılan bir ibadetti. Sağlıklı insanlara hac yasaklanamazdı. Hatta hastalar bile şifa bulmak için hac yolculuğuna katılabilirdi. Urbanus, Haçlı hareketini büyük bir hac seferi olarak takdim ederken gerçeği dile getirmiyordu.

Haçlı seferi çağrısının geniş kitleler üzerinde böylesine etkili olmasının sebebini anlayabilmek için yüzyıl geriye gidip X. yüzyıl sonlarındaki Avrupa'nın durumuna göz atmak gerekir. O devirde Karolenjiyen Devleti'nin merkezî gücü parçalanmış, gerçek otorite kralın kontrolünden çıkarak her eyalette ileri gelen bir kişinin eline geçmişti. Ayrıca savaş için geliştirilmiş bir toplumun artık fonksiyonu kalmadığından bu saldırganlık içe dönmüş ve birçok eyalet daha da küçük parçalara bölünmüştü. Şövalyeler çevrede terör estirmekteydiler. Eyalet hükümetlerinin kontrol altına alamadığı bu şiddet tek otorite haline gelmiş, XI. yüzyılın ilk yarısında daha da artmıştı. Kilisenin bu şiddete karşı tepkisi önce barışçı olmuş ve "Tanrı barışı" çağrısı ile şiddet hareketlerini önlemeye çalışmıştı. Fakat bu çaba savaşçılara ve şövalyelere pek tesir etmemişti. Aynı dönemde Cluny merkezinin başlattığı reform hareketi de gelişiyordu. Reformcular, özellikle de Cluny fikirleriyle bağlantılı olan Papa II. Urbanus, laik (kilise dışı) dünya ile köprü kurup bu fikirleri herkese aşılamaya çalışıyordu. Reform hareketinin toplumda canlandırdığı Kudüs sevgisi yavaş yavaş bir tutkuya dönüşmekteydi. Bu tutkuyu eyleme geçirmek pekâlâ mümkün olabilirdi. Vâizler, inançlı kişilerin İncil'e bağlılıklarını ele alarak toplumu bölen saldırganlığın başka bir yöne kanalize edilebileceğini ve insanların enerjilerinin kilise uğruna harcanabileceğini söylüyorlar, halkın anlayabileceği şekilde hıristiyan mesajını vermek için İncil'den aldıkları kahramanlık ve savaş hikâyeleri sayesinde dinî duyguları harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Bu gayretler sonucunda şiddet XI. yüzyılın ikinci yarısında belli bir oranda azalmıştı. Asiller ve şövalyeler arasında ise daha güçlü bir inanç göze çarpıyordu.

Bir başka sebep de Haçlı seferi çağrısının şövalyelerin hayat felsefesine uygun düşmesiydi. Zaman öç alma zamanıydı. Hemen her ülkede olduğu gibi Batı Avrupa'da da toplum birbirine sıkıca bağlanmış büyük ailelerden oluşuyordu. Aile fertleri akrabalarının menfaatlerini korumaya mecburdu. Feodal gruplar ve vassâl-

ler de aynı yönde hareket ediyorlardı. Böylece hem aile içi hem de feodal münasebetler kişinin üzerine kan davası sorumluluğunu yüklemekteydi. Nitekim ilk Haçlı çağrısı aile fikri ön plana çıkarılarak yapılmıştı. Papa II. Urbanus, "Babalara, oğullara, yeğenlere hitap ediyorum. Eğer birisi sizin akrabanızdan birini öldürse kendi kanınızdan olanın intikamını almaz mıydınız? Öyleyse efendimizin (Îsâ) ve din kardeşlerinizin intikamını öncelikle almalısınız" diyordu. Böylece öç alma yeni bir anlam kazanmakta ve insanlar baskı altındaki din kardeşlerinin intikamını almaya teşvik edilmekteydi.

Çağrı temasında işlenen öç alma fikri, etkisini daha Haçlı seferlerinin açılışında Avrupalı Mûsevîler'e karşı bir soykırım hareketiyle kendini gösterdi. Önce Fransa'da başlayan ve hemen Avrupa'ya yayılan yahudi düşmanlığı cereyanı, Haçlılar'ın Şark'a doğru yola çıkmasından önce Mûsevîler'in öldürülmesi, işkenceye uğratılması ve mallarının tahrip edilmesiyle gelişti. Zamanın hıristiyan yazarları bu katliamların mal ve para temin etmek hırsıyla yapıldığını, Haçlılar'ın çıkacakları yolculuk sebebiyle yalnız parayı düşündüklerini yazmışlardır. Fakat devrin İbrânî kayıtları Haçlılar kadar, hatta onlardan çok piskoposları, din adamlarını ve yerli halkı da suçlamaktadırlar. Her yerde yok edilmeye çalışılan Mûsevîler Hıristiyanlığı kabule zorlanıyor, kabul etmeyenler ise öldürülüyordu. Pek çok belgenin gösterdiği gibi hıristiyanlara hâkim olan duygu intikam hırsıydı ve müslümanlarla Mûsevîler arasında ayırım yapılmıyordu. Onlar Îsâ'nın intikamını Türkler'den almak için savaşacaklarına göre Îsâ'ya çok daha ağır darbe vuran ve onu çarmıha geren Mûsevîler'den de intikam almalıydılar. O sıralarda Avrupa'da yaygın olan efsaneye göre Îsâ çarmıhtan hıristiyanlara seslenerek kendisini çarmıha geren Mûsevîler'den intikam almalarını istemişti.

Haçlı seferi çağrısı, siyasî hedef geri plana itilerek geniş kitleleri galeyana getirecek motiflerle işlenip "kâfir" dedikleri müslüman Türkler'den intikam, buna mukabil Îsâ'ya ve din kardeşlerine gösterilecek sevgi olarak anlatılınca katılım beklenenden çok fazla oldu. Gerçekten de bu heyecan bütün Batı toplumunu harekete geçirdi. Ancak çağrının başarıya ulaşmasında etkili olan asıl sebep sosyal ve ekonomik durumdu. O sırada Avrupa'nın nüfusu hızla arttığı gibi devir de kolonileşme devriydi. Haçlı seferi için vaazların verildiği dönem, kuraklık yüzünden tarımda büyük bir çöküntünün yaşandığı zamana rastlar. 1094 yılındaki sel felâketini ve salgın hastalıkları ertesi yıl kuraklık ve açlık takip etmişti. İncil'de yazılı "sokaklarında süt ve bal akan" Doğu topraklarına yerleşme efsanesi topraksız köylüleri cezbeden bir hayaldi. Papa Urbanus, Clermont Konsili'nde ülkenin sakinlerini doyurmaktan âciz olduğunu, bu yüzden halkın mülkü tahrip edip sürekli olarak birbiriyle savaştığını söylemişti. İçinde bulundukları sefaletten kurtulmak için Doğu'ya yapılacak sefere katılan Haçlılar, oradaki din kardeşlerine yardım amacıyla yola çıkmadıklarını davranışlarıyla hemen belli ettiler. Batılılar'ın amacı, kendi mezheplerine aykırı inançta olduklarından aslında nefret ettikleri Doğu hıristiyanlarına yardım etmekten çok kendi hâkimiyetlerini sağlamaktı. Daha kendi ülkelerinde iken Mûsevîler'e karşı giriştikleri katliamlardan sonra Haçlılar'ın Macar topraklarında başlayan çapulculukları Bizans arazisinde yağma, tahrip, hıristiyan halkın malına el uzatıp canına kıyma, görülmemiş derecede vahşet ve işkencelere kadar vardı. Sonraki yıllarda da Haçlılar'ın davranışı, bunların başından beri nasıl bir düşünce içinde olduklarını açıkça ortaya koymuştur. Bu durumu görmezlikten gelen bazı Batılı tarihçilerin Haçlı seferleri için yapılan çağrının hedefinden sapmış olduğunu söylemeleri doğru değildir. Başlangıcından itibaren Avrupa'nın düşüncesi ve hedefi Anadolu ve Ortadoğu'yu ele geçirerek burada kendi hâkimiyetlerini kurmaktı.

Pierre l'Ermite'in Haçlı Seferi. Papa II. Urbanus'un 27 Kasım 1095'te yaptığı çağrı ile Haçlı hareketi fiilen başlamış oldu. Sefere katılmaya karar verenlerin Haçlı yemini etmeleri ve üzerlerinde haç işareti taşımaları öngörüldü. Sadece şövalyeler değil her sınıftan insan bu sefere büyük ilgi gösterdi. Yapılan çağrıdan hemen sonra Batı'da ve Doğu'da hazırlıklar başladı. Avrupa'dan küçük bir destek bekleyen İmparator I. Aleksios Komnenos, Batı'nın kendisine ücretli asker yerine değişik milletlere mensup sayısız insanın katılmasıyla oluşan büyük ordular göndermeye hazırlandığını öğrenince endişeye kapıldı. Haçlılar adı altında oluşan böyle muazzam orduların sefere çıkması daha önce yaşanmamış bir olaydı. İmparatorun kızı Prenses Anna Komnene'nin yazdığı gibi, "Batı dünyasının bütün barbar kavimlerinin harekete geçtiği" haberiyle sadece babasının değil bütün Bizans halkının içini korku kaplamıştı. İmparator, Batılılar'ın hiçbir antlaşmaya uymayan para düşkünü ve güvenilmez kişiler olduğunu biliyordu. Yardım maksadıyla da gelseler bu kadar büyük orduların imparatorluk topraklarından geçişi çeşitli sorunlar meydana getirecekti. Bu sebeple imparator, Haçlı ordularının yürüyüşleri sırasında ihtiyaçlarının sağlanması ve yol boyunca kontrol altında tutularak yerli halka zarar vermemeleri için gerekli önlemleri aldı. Öte yandan Haçlı yemini eden kişiler para sağlamak için mallarını satıyor veya ipotek ediyorlardı. Bu hazırlıklar yapılırken başı boş her çeşit insandan oluşan silâhlı kitleler, yola çıkış tarihi olarak belirtilen 15 Ağustos 1096 gününü beklemeden yollara döküldüler. Çoğunluğunu Kuzey Almanya'dan gelenlerin oluşturduğu bu disiplinsiz gruplar, özellikle Rhein nehri bölgesinde Mûsevîler'i öldürüp birtakım facialara sebep olduktan sonra yola çıktılarsa da Bizans sınırına ulaşamadan dağıldılar.

Bu arada Haçlı çağrısını her tarafta duyurmak üzere faaliyete geçen vâizler arasında Amiensli keşiş Pierre l'Ermite'in ateşli konuşmaları halk üzerinde büyük tesir uyandırdı. Etrafında çoğunluğu Fransızlar'dan oluşan 20.000 kişilik bir ordu toplandı. Pierre l'Ermite'in idaresindeki bu ilk ordu 1096 Mayısında yürüyüşe geçti. Macaristan ve Bizans topraklarında birçok yağma ve tahripte bulunan ve güçlükle disiplin altına alınan ordu 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a ulaştı. Görünüşleri ve davranışları ile başşehir halkını dehşete düşüren Haçlılar'a şehir surlarının dışında dağınık şekilde kamp kurma izni verildi. Pierre l'Ermite saraya davet edilerek kendisine para ve hediyeler sunuldu. Fakat İmparator Aleksios, Pierre'in kumandanlık vasıflarına sahip bir kişi olmadığını anladı. Surların dışındaki çapulcu kalabalık da Türkler'e karşı savaşacak yetenekte bir ordu değildi. Bu sebeple arkadan kontların idaresinde gelmekte olan asıl ordular şehre ulaşıncaya kadar bunları İstanbul civarında alıkoymaya karar verdi. Fakat Haçlı kitlesini disiplin altında tutmak imkânsızdı; bunlar durmadan hırsızlık yapıyor, her tarafı yağmalıyordu. Bu yüzden imparator Haçlılar'ı 6 Ağustos'ta Anadolu yakasına geçirerek İzmit körfezinde Yalova yakınındaki Kibotos karargâhına yerleştirdi ve arkalarından gelmekte olan Haçlı ordularını burada beklemelerini tavsiye etti. Ancak imparatorun tavsiyesine aldırmayan Haçlılar etrafı yağmalamaya, müslüman hıristiyan demeden önlerine çıkan herkesi öldürmeye

giriştiler. Savunmasız insanlara karşı elde ettikleri bu başarı cüretlerini arttırdı. Haçlılar daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin topraklarına girmeye başladılar. Hatta bir Fransız grubu, Selçuklu başşehri İznik'in yakınlarına kadar sokulup buradaki köyleri yağmaladı. Bunlar ellerine geçirdikleri malları ve hayvanları karargâhta sattılar. Fransızlar'ın bu akını Almanlar'ın kıskançlığını uyandırdı. Bu defa aralarında papaz ve piskoposların da bulunduğu 6000 kişilik bir Alman-İtalyan birliği, yol boyunca her şeyi yağmalayıp sonunda İznik civarında Kserigordon Kalesi'ni ele geçirdi. Kale yiyecek maddeleriyle dolu olduğu için burayı etrafa yapacakları akınlarda bir üs olarak kullanmaya karar verdiler. Durumu öğrenen Sultan I. Kılıcarslan kaleyi geri almak üzere bir birlik gönderdi. Kalenin suyu surların dışındaki bir kuyu ile vadideki bir kaynaktan sağlanıyordu. Türk birliği 29 Eylül'de Kserigordon önüne geldi ve Haçlılar'ın pusu kurarak yaptıkları hücumu geri püskürttükten sonra kuyu ve kaynağı ele geçirdi. Surların arkasına çekilen Haçlılar şiddetli susuzluktan sonra 6 Ekim'de teslim oldular.

Öte yandan Kibotos karargâhına Almanlar'ın Kserigordon Kalesi'ni ele geçirdikleri haberi ulaşmıştı. Ayrıca Türk casuslarının Haçlı karargâhında Almanlar'ın İznik'i zaptettikleri ve ele geçirdikleri ganimeti aralarında paylaştıkları söylentisini yaymaları karargâhta büyük sevinç ve heyecan uyandırdı. Haçlılar İznik üzerine yürümeye karar verdiler. Ancak bu sırada Alman Haçlıları'nın başına gelenler hakkında karargâha doğru bilgi ulaştı ve Türkler'in Kibotos üzerine yürüyüşe geçtikleri de öğrenildi. Haçlılar ne yapacaklarını şaşırdılar. Pierre l'Ermite İstanbul'da olduğu için karargâhtaki kumandanlardan bir kısmı onun dönüşüne kadar herhangi bir girişimde bulunmak istemiyordu. Fakat Kserigordon'un intikamını almak isteyenler çoğunluktaydı. Sonunda Türkler'in üzerine yürümeye karar verdiler. 21 Ekim sabahı 20.000'den fazla Haçlı askeri Kibotos'tan hareket etti. Türkler de 17 Ekim'de İznik'ten çıkarak Kibotos'tan İznik'e giden yol üzerindeki Drakon köyü yanında Haçlılar'ın gelmesini beklemeye başladılar. Haçlı ordusu ormanlarla kaplı Drakon vadisine gelince Türkler'in tuzağına düştü. Türk okçuları önce atları hedef aldılar. Birbirine giren atlar binicilerini sırtlarından atarken Türkler atları ürküterek bunları geriden gelen yayaların üstüne sürdüler. Paniğe kapılan Haçlılar karargâha doğru kaçmaya başladılar, fakat kendilerini takip eden Türkler'in elinden kurtulamadılar. Hayatta kalan pek az Haçlı imparatorun yolladığı gemilerle İstanbul'a geri getirildi.

Birinci Haçlı Seferi. Pierre l'Ermite'in ordusundan sonra Haçlı seferi için asillerin kumandasında yola çıkan büyük ordular, 1096 sonbaharından itibaren birbiri ardınca İstanbul'a gelmeye başladılar. Fransa kralının kardeşi Dük Hugues de Vermandois, Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon, Güney İtalya'dan Robert Guiscard'ın oğlu olan Norman reisi Bohemund, Toulouse Kontu Raimond de Saint Gilles, İngiltere kralının kardeşi Robert de la Normandie, Flandre Kontu Robert ve Champagne Kontu Etienne de Blois gibi Avrupa'nın birçok ünlü asilzadesi ve şövalyesi Bizans başşehrinde toplandı. Haçlı reislerinin gelişiyle bunların gerçek amacının Doğu'da devletler kurmak olduğunu anlayan ve bu durumun Bizans açısından doğuracağı tehlikeyi önlemek isteyen İmparator Aleksios, şövalyelerden Batı âdetlerine uygun şekilde kendisine vassâllik yemini vermelerini istedi. Buna göre Haçlılar Türkler'den geri alacakları eski devlet arazisini Bizans'a teslim edecek ve imparatorluk sınırlarının ötesinde kuracakları Haçlı devletleri imparatoru yüksek otorite olarak tanıyacaktı. Buna karşılık imparator sefer boyunca Haçlılar'ın ihtiyaçlarını karşılayacak ve yanlarına Bizans birlikleri vere-cekti.

1096 Kasımında İstanbul'a ulaşan ilk Fransız Haçlı ordusunun reisi Hugues de Vermandois imparatorun isteğine uydu. Ancak onun arkasından 23 Aralık'ta gelen Lorraineli Fransızlar'ın reisi Godefroi de Bouillon böyle bir yemini kabul etmeyince Bizans birlikleriyle Haçlılar arasında çatışma çıktı. Ancak şehir surlarına saldıran Haçlılar'ın yenilgiye uğratılması üzerine Godefroi vassâllik yemini etti. Ordusu Anadolu'ya geçirilip İzmit yolu üzerindeki Pelekanon karargâhına yerleştirildi. Daha sonra Bohemund'un kumandasındaki Güney İtalya Normanları, arkasından da Raimond de Saint Gilles'in idaresindeki Güney Fransızları'ndan oluşan Haçlı orduları İstanbul'a ulaştı. Raimond'un yanında papanın elçisi sıfatıyla Le Puy piskoposu Adhemar da bulunuyordu. İmparator Aleksios bu Haçlı reislerinden de vassâllik yemini aldıktan sonra ordularını Anadolu tarafına geçirdi. Aynı tarihlerde Flandre Kontu Robert ordusuyla geldi. Robert de la Normandie ve Etienne de Blois'nın Kuzey Fransızları'ndan oluşan orduları ise 1097 Mayısında İstanbul'a ulaşabildiler ve reislerinin vassâllik yemininden sonra Boğaz'ın karşı yakasına geçirildiler. Bu ordular, Pelekanon'dan yürüyüşe geçerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin başşehri İznik'i kuşatmaya başlamış olan ana Haçlı ordusuna katıldılar (3 Haziran 1097).

Bu sırada I. Kılıcarslan Malatya'yı fethetmek üzere ülkenin doğusunda bulunuyordu. Daha önce Pierre l'Ermite'in ordusuna karşı kazandığı başarı onu Haçlılar'ın gücü hakkında yanıltmıştı. İznik'i Haçlı kuşatmasından kurtarmak üzere süratle şehir önüne geldiyse de sayıca çok fazla olan Haçlı kuvvetlerini yarıp içeriye giremedi ve şiddetli bir savaştan sonra geri çekildi. Yardım alma ümidi kalmayan İznik garnizonu da şehri Bizans imparatoruna teslim etmeyi tercih etti (19 Haziran 1097). İznik'i ele geçirip yağmalayamayan Haçlılar bir hafta sonra Eskişehir yakınındaki Dorylaion yönünde ilerlemeye başladılar. Tatikios kumandasındaki bir Bizans birliği de kendilerine katıldı. Haçlılar'ın yürüyüşünü takip eden I. Kılıcarslan, Dorylaion'da pusu kurup onları kıstırdıysa da bunların iki gruba ayrılarak bir gün arayla hareket ettiklerini bilmediği için arkadan gelen kuvvetlerin müdahalesi yüzünden başarı sağlayama-

Papa II. Urbanus'un, Clermont Konsili'nde (1095) I. Haçlı Seferi için çağrı yaptığı töreni tasvir eden bir minyatür (Bradford, s. 17)

dı (1 Temmuz 1097). Haçlı ordusunu mağlûp edemeyeceğini, hatta yürüyüşlerine bile engel olamayacağını anlayan Kılıcarslan, yolları üzerindeki bölgeleri boşaltıp tarlaları yakarak ve su kuyularını tahrip ederek onları zor duruma sokmaya çalıştı. Haçlılar Dorylaion'dan Akşehir, Konya, Ereğli yolunu takip ederek Maraş ve Göksun üzerinden 20 Ekim 1097'de Antakya önlerine vardılar. Bu arada Godefroi'nın kardeşi Baudouin de Boulogne ve Bohemund'un yeğeni Tankred, Ereğli'de ana ordudan ayrılıp Gülek Boğazı'ndan Kilikya (Çukurova) bölgesine inerek Tarsus, Adana, Misis şehirlerini Türkler'in elinden aldılar. Ancak Doğu'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Baudouin de Boulogne Ermeniler'le anlaşarak buradan ayrılıp Urfa'ya gitti. Şehrin hâkimi Ermeni Thoros'u bertaraf ederek ana Haçlı ordusu Antakya surları önünde şehri kuşattığı sırada Urfa'da ilk Haçlı devletini kurdu (10 Mart 1098).

Sağlam surlarla çevrilmiş Antakya Türkler tarafından iyi savunuluyordu. Haçlılar Cenovalılar'ın takviyesi, bir İngiliz filosunun ve o sırada Kıbrıs'ta bulunan Kudüs patriğinin yardımlarına rağmen aylarca süren kuşatmadan sonuç alamadılar. Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un şehri kurtarmak üzere Musul Valisi Kürboğa idaresinde gönderdiği ve birçok mahallî beyin kuvvetleriyle katıldığı büyük bir ordunun yaklaşmakta olduğu haberi Haçlılar'ı endişeye düşürdü (Mayıs 1098). Karargâhta çıkan panik, aralarında Kont Etienne de Blois'nın da bulunduğu bazı Haçlılar'ın ordudan kaçıp yurtlarına geri dönmelerine sebep oldu. Etienne de Blois Anadolu'da İmparator Aleksios ile karşılaştı ve ona Antakya kuşatmasından sonuç alınamayacağını söyledi. Bunun üzerine imparator da geri döndü. Öte yandan Ermeni asıllı Fîrûz adlı mühtedi bir kumandanla şehrin teslimi hususunda anlaşan Bohemund, diğer Haçlı reislerine imparator gelmediği takdirde şehrin onu zaptedenin elinde kalmasını teklif etti. Bohemund planını uygulamak için, Haçlı ordusuyla Antakya önüne gelmiş olan Bizans kuvvetlerinin kumandanı Tatikios'u da geri dönmesi için kandırmıştı. Daha sonra Bohemund, Fîrûz'un yardımı sayesinde birliklerini İki Kızkardeş Kulesi'nden şehre sokmayı başardı. İçeri girenler kapıları açınca Haçlı ordusu şehre girdi. Fîrûz'un ihaneti sonucunda Antakya Haçlılar'ın eline geçti (3 Haziran 1098). Haçlılar şehrin müslüman halkını öldürüp her yeri yağmaladılar. Bununla beraber iç kale dayanmaya devam etti. Bu sırada Kürboğa'nın ordusu Antakya önlerine ulaştı. Aralarında şehrin hâkimiyeti hususunda anlaşmazlık çıkan Haçlı reisleri sonunda anlaşarak 28 Haziran'da şehirden çıktılar ve Kürboğa'nın ordusuyla savaşa tutuştular. Orduda otoritesini tam anlamıyla sağlayamayan Kürboğa'nın yanındaki beylerin çoğu kuvvetlerini alıp gitti. Kürboğa savaşa devam ettiyse de geri çekilmek zorunda kaldı. Antakya önündeki bu yenilgi Birinci Haçlı Seferi'nin nihaî başarısına yol açtı. Kürboğa'nın çekilmesinden sonra Antakya'nın iç kalesi de teslim oldu. Bu sırada çıkan salgın

Birinci Haçlı Seferi

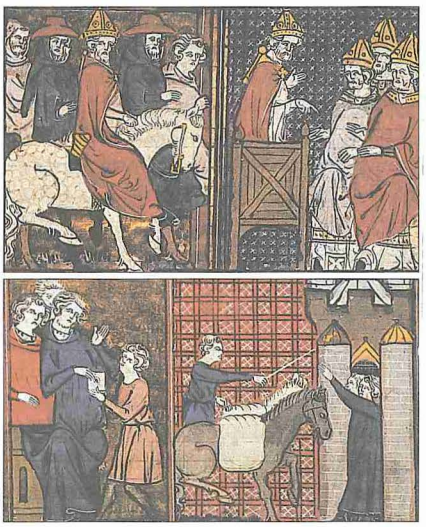

Papa II. Urbanus'un Fransa'ya gidişini (üstte solda), Clermont Konsili'nde papanın Haçlı seferine çağrısını (üstte sağda) ve Antakya kuşatması sırasında habercinin dışarıya gelmesini (altta) tasvir eden minyatür (Runciman, s. 33)

hastalık yüzünden aralarında papanın elçisi Le Puy piskoposu Adhemar'ın da bulunduğu pek çok kişi öldü. Daha sonra Haçlı reisleri arasında Antakya'nın hâkimiyeti konusunda yapılan tartışmalar Bohemund'un lehine sonuçlandı. Bunun üzerine Raimond ordunun başına geçip Kudüs'e doğru yola çıktı, diğer liderler de güneye giden orduya katıldılar. Fakat Bohemund Antakya'da kaldı.

Haçlılar Beyrut yakınlarında Fâtımîler'in topraklarına girdiler. Selçuklular'ın ve Abbâsîler'in düşmanı olan Fâtımîler 1098'de Kudüs'ü Selçuklular'ın elinden almışlardı. Bundan dolayı Haçlılar'ın son saldırısı Mısır Fâtımîleri'ne karşı oldu. 7 Haziran 1099'da Kudüs önlerine gelen Haçlılar şehri kuşattılar, kısa bir süre sonra da Yafa'ya gelen gemilerden yiyecek ve malzeme yardımı almaya başladılar. 8 Temmuz'da oruç tutma emri verildi ve bütün ordu başlarında din adamları olduğu halde şehrin etrafını dolaşıp Sion dağına (Zeytindağı) çıktı. 13-14 Temmuz'da taarruza geçildi. 15 Temmuz günü Godefroi'nın adamları, Herodes (Çiçek) Kapısı yakınında kuzey surunun bir kısmını zaptederek şehre girdiler ve Sütunlar Kapısı'nı açtılar. Haçlılar şehre girerken müslüman halkın bir kısmı Kubbetü's-sahre'ye ve Mescid-i Aksâ'ya sığınmaya çalıştı; bir kısmı da şehrin güney mahallelerine doğru kaçtı. Vali İftihârüddevle'nin, Dâvûd Kulesi'ni Kont Raimond'a teslim ettikten sonra adamlarıyla birlikte şehri terketmesine izin verildi. Haçlılar Kudüs'ü zaptettikten sonra görülmemiş bir vahşet sergilediler: Şehirdeki bütün müslümanlar öldürüldü. Tankred Kubbetü's-sahre'ye saldırıp burayı yağmaladı. Mescid-i Aksâ'ya sığınanlar da kılıçtan geçirildi. Mûsevîler'in hepsi müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle sığındıkları sinagoglar ateşe verilerek yakıldı. Haçlılar'ın yaptığı katliam öylesine kanlı bir boyuta ulaştı ki Haçlı ordusunda bulunan ve Kudüs'ün zaptını anlatan tarihçiler bile bu katliam karşısında duydukları dehşeti ifade etmişlerdir. Meselâ tarihçi Raimundus Aguilers, zaptın ertesi sabahı Harem-i şerif mahallesine giderken her tarafı kaplayan cesetlerin arasından ve dizlerine kadar çıkan kan birikintilerinin içinden geçmek zorunda kaldığını söyler. Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar'ın bu başarısında, o yıllarda birlik ve beraberlikten uzaklaşmış bulunan İslâm-Türk dünyasının meselenin önemini kavrayamamış olmasının payı vardır.

Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra Haçlı liderleri burada kurulacak idare meselesini ele alarak şehrin dinî otorite ile değil resmî idare ile yönetilmesine karar verdiler. Godefroi de Bouillon "kutsal mezarın savunucusu" unvanıyla idarenin başına getirildi. Pisa piskoposu Daimbert de Kudüs patriği seçildi. Daimbert, her ne kadar daha sonra Kudüs'ün idaresini ele geçirmek için planlar yaptıysa da Godefroi'nın bir yıl sonra ölümü üzerine kardeşi Baudouin de Boulogne'un Urfa'dan çağırılıp kral olmasıyla (24 Aralık 1100) onun bu isteği gerçekleşmedi. Böylece Kudüs'te Haçlılar'ın gerçek hedeflerini ortaya koyacak şekilde bir feodal krallık kuruldu.

Doğu'da Kurulan Haçlı Devletleri. Urfa Kontluğu (1098-1144). Türkler'e karşı yardım isteyen Urfa'daki Ermeniler'in daveti üzerine Kilikya'dan Urfa'ya giden Baudouin de Boulogne'un şehrin hâkimi Thoros'u bertaraf ettikten sonra burada hâkimiyetini ilân etmesiyle kurulmuştur (10 Mart 1098). Urfa Kontluğu Doğu'daki ilk Haçlı devleti oldu. Baudouin, kısa zamanda civardaki bazı kalelerle Samsat ve Serûc (Suruç) şehirlerini ele geçirip kontluğun topraklarını genişletti. Ancak Baudouin, Kudüs'ün zaptından sonra buranın yöneticiliğine seçilmiş olan ağabeyi Godefroi de Bouillon'un ölümü üzerine Urfa Kontluğu'nun idaresini kuzeni Baudouin du Bourg'a devrederek Kudüs'e gitti ve kral unvanıyla idarenin başına geçti. Urfa'nın ikinci kontu Baudouin du Bourg (1100-1118), kontluğun topraklarını fazla genişletemediyse de Türk saldırılarına karşı koydu. Ayrıca 1102'de yanına gelen kuzeni Joscelin de Courtenay'i kendine yardımcı aldı. Fakat 1104 yılında Antakya Prinkepsi Bohemund ve Tankred ile birlikte Harran'ı ele geçirmek üzere çıktıkları seferde, Mardin hâkimi Artukoğlu Sökmen ve Musul Valisi Çökürmüş'ün kuvvetleriyle yapılan savaşta (7 Mayıs 1104) kuzeni Joscelin ile birlikte esir düşen Baudouin dört yıl sonra Türk esaretinden kurtulup Urfa'ya dönebildi. Bu zaman zarfında Urfa'nın idaresini Bohemund adına önce Tankred, daha sonra Richard de Salerne yürüttü. Ancak Tankred ve Richard, Baudouin'e Urfa'nın hâkimiyetini geri vermek istemeyince Baudouin onlarla yaptığı mücadelelerden sonra Urfa'ya sahip olabildi. Bu durum Urfa ile Antakya arasındaki ilişkileri bozdu ve bu düşmanlık kontluğun yıkılışına kadar sürdü. Musul Valisi Mevdûd'un 1110'da başlayıp daha sonra devam eden üç seferi Urfa Kontluğu'nun geleceği bakımından dönüm noktası oldu. Kontluğun Fırat'ın doğusunda kalan kısmı bu seferler sonunda tahrip edildi ve bölge halkının büyük kısmı nehrin batı ta-

Haçlılar'ın Kudüs'ü zaptını tasvir eden bir minyatür (Runciman, s. 172)

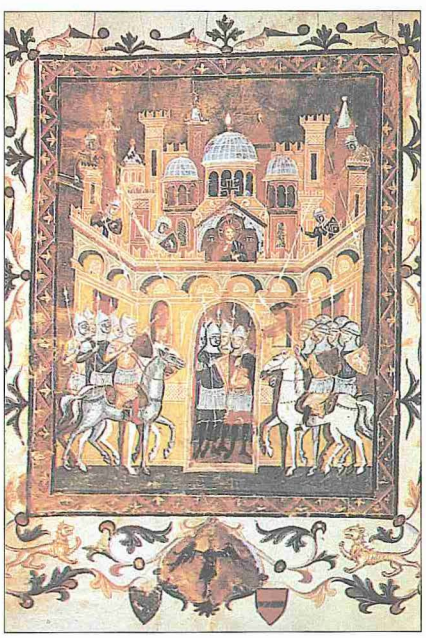

rafına göç etti. 1118'de Kral I. Baudouin'in ölümü üzerine Kudüs tahtına bu defa Urfa Kontu Baudouin du Bourg geçti. Yeni hükümdar da Urfa Kontluğu'nun idaresini kuzeni Joscelin de Courtenay'e bıraktı. Urfa Kontluğu'nu Dânişmendliler'e ve Artuklular'a karşı savunan Joscelin 1122'de Artuklu Beyi Belek b. Behrâm'a esir düştü ve Harput Kalesi'nde hapsedildi. Bu ikinci esaretinden bir yıl sonra kurtulup Urfa'ya dönen Joscelin'in 1131'de ölümünden sonra yerine oğlu II. Joscelin geçti. Onun zamanında Musul ve Halep'in hâkimi olan Atabeg İmâdüddin Zengî 24 Aralık 1144'te Urfa'yı fethetti; böylece Urfa Haçlı Kontluğu resmen son buldu. Bununla beraber Haçlılar, II. Joscelin'in idaresinde Tel Bâşir merkez olmak üzere Fırat'ın batısında 1150-1151'e kadar varlıklarını sürdürdüler. 1150'de II. Joscelin Nûreddin Mahmud Zengî'ye esir düştü ve Halep zindanında öldü. Karısı Beatrice kontluktan geri kalan toprakları Bizans'a satıp bölgeden ayrıldı. Ancak bu topraklar da bir süre sonra Türkler'in eline geçti, böylece Urfa Haçlı Kontluğu ortadan kalkmış oldu.

Antakya Prinkepsliği (1098-1268). 3 Haziran 1098'de Haçlılar'ın eline geçen Antakya Bizans imparatoruna iade edilmedi. Şehirdeki müslümanlar öldürüldükten sonra Bohemund burada Norman hâkimiyetini kurdu. Fakat şehrin yerli Ortodoks hıristiyan halkıyla Haçlılar arasındaki uyuşmazlık Bohemund'un Antakya'ya Latin-Katolik patriği getirmesiyle çoğaldı. Bohemund, 1100 Ağustosunda Dânişmendli beyi tarafından esir edilince yeğeni Tankred nâib oldu ve prinkepsliğin sınırlarını genişleterek Bizans'ın önemli kıyı şehri Latakia'yı da (Lazkiye) eline geçirdi. 1103'te serbest kalan Bohemund, 1104 yılında Harran Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Avrupa'ya dönerek Papa II. Pascalis'i yeni bir Haçlı seferi konusunda ikna etti. Ancak topladığı orduyla yeni bir sefer düzenlemek yerine Bizans'ın Dyrrhakhion şehrine saldırdı. Bu saldırı da daha önceki 1081 seferi gibi başarısızlıkla sonuçlandı ve 1108'de imparatora Antakya için vassâllik yemini etmeye mecbur kaldı. Ardından İtalya'ya döndü ve 1111'de öldü. Antakya'nın idaresine sahip olan Tankred ise dayısının yeminini hiçe sayarak Bizans hâkimiyetini tanımadı. Antakya'nın hâkimiyeti ve patrikliği meselesi iki taraf arasında devamlı anlaşmazlık konusu olarak kaldı. Tankred'in 1112 Aralığında ölümü üzerine şehrin idaresi kuzeni Roger de Salerne'e geçti. Antakya'daki Norman hâkimiyeti, Mardin Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi'ye karşı Tel İfrîn'de yapılan (17 Rebîülevvel 513 / 28 Haziran 1119) ve kaynaklarda "Kanlı Meydan Savaşı" (Ager Sanguinis=Ma'reketü sâhati'd-dem) olarak anılan savaşta büyük bir darbe yedi. Roger de Salerne savaşta ölünce Bohemund'un oğlu II. Bohemund'un gelişine kadar Antakya'nın idaresini Kudüs Kralı II. Baudouin üstlendi. 1126'da Antakya'ya gelerek prinkepsliğin başına geçen ve Kral II. Baudouin'in kızı Alice ile evlenen II. Bohemund'un hâkimiyeti 1130'da Dânişmendliler ile yaptığı savaşta ölmesiyle son buldu. Karısı Alice kızı Konstance adına idareyi üzerine aldıysa da 1136 yılında Konstance ile evlenen Raimond da Poitiers prinkepsliğin başına geçti. Raimond, 1138'de Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un Antakya üzerine yaptığı sefer sonunda Bizans'ın üstünlüğünü kabul eder göründü. İmparatorun 1142 yılındaki ikinci seferi Antakya hâkimiyeti konusunda büyük endişe yarattı; fakat onun 1143'te sefer sırasında ölümü Raimond'u bu zor durumdan kurtardı. Raimond için en büyük tehlike Halep Hükümdarı Nûreddin Mahmud Zengî idi; çünkü Urfa'nın fethinden sonra sıra Antakya'ya gelmişti. Öte yandan Urfa'nın Haçlılar'ın elinden çıkması Avrupa'da yeni bir Haçlı seferini başlatmıştı. 1148 yılında Antakya'ya ulaşan Haçlılar'ın başındaki Fransa Kralı VII. Louis'den Nûreddin Mahmud'a karşı yardım isteyen Raimond bu yardımı elde edemedi. Haçlılar herhangi bir mücadeleye girmeden Kudüs'e gitmek istiyorlardı. Raimond kısa bir müddet sonra Nûreddin ile yapılan savaşta öldü (1149). Karısı Konstance Renaud de Chatillon ile evlendi. Fakat Renaud'nun hâkimiyeti de 1161'de Nûreddin'e esir düşmesiyle son buldu. Yerine Konstance'ın ilk kocası Raimond'dan olan oğlu III. Bohemund geçti. Antakya Prinkepsliği, 1268'de Memlük Sultanı I. Baybars tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar Doğu siyasetinde fazla söz sahibi olmadan varlığını sürdürdü.

Kudüs Krallığı (1099-1291). I. Baudouin (1100-1118), özellikle Venedik ve Cenova filolarının yardımı sayesinde Filistin kıyı şehirlerini zaptederek Kudüs Krallığı'nın sınırlarını genişletti. Arsuf, Kaysâriye, Sayda, Hayfa, Yafa, Akkâ, Cübeyl, Trablusşam ve Beyrut ele geçirildi; bu şehirlerde yardımlarına karşılık Venedik ve Cenovalılar'a birer mahalle verildi. Celîle (Galilae) bölgesi işgal edilip burada şatolar inşa edildi. I. Baudouin, güneye yaptığı sefer sonunda Eyle'ye (Akabe) kadar ilerledi. Ölümünden sonra Kudüs tahtına geçen II. Baudouin zamanında (1118-1131) Sûr da (Tyros) zaptedildi. Bu dönemde Templier (Dâviyye) şövalye tarikatı kuruldu. Hospitalier de (İsbitâriyye) bir şövalye tarikatına dönüştürüldü. Bu dinî-askerî kurumlar gelişip ülkenin stratejik noktalarında krallık ordularında hizmet etmeye başladılar. II. Baudouin'den sonra kızı Mélisende ile evlenen Foulques d'Anjou başa geçti. Onun siyaseti sınırların korunmasına yönelik oldu. Zira hükümdarlığı, Musul ve Halep hâkimi Atabeg İmâdüddin Zengî'nin kudretinin arttığı devreye rastlamıştı. Bütün Haçlı devletleri Zengî'nin etrafında toplanan İslâm âleminin tehdidi altındaydı. Haçlılar'a karşı sistemli bir mücadele başlatan Zengî 1144'te Urfa'yı da fethetti. Bu arada Kral Foulque öldü (1143) ve yerine oğlu III. Baudouin kral ilân edildi. Ancak yaşı küçük olduğundan annesi Mélisende krallığın idaresini eline aldı.

Trablus Kontluğu (1109-1289). Urfa, Antakya ve Kudüs'ten sonra Doğu'da kurulan dördüncü Haçlı devletidir. Birinci Haçlı Seferi'ne katılan Toulouse Kontu Raimond de Saint Gilles Kudüs'te umduğunu bulamayınca İstanbul'a dönüp Bizans İmparatoru Aleksios'tan yardım istedi. Fakat katıldığı 1101 Yılı Haçlı seferinde Merzifon yakınında I. Kılıcarslan karşısında yenilgiye uğraması prestijine ağır bir darbe indirdi. 1102'de Suriye'ye dönüp Tortosa'yı aldı ve Trablus'u kuşattı. Trablus onun ölümünden (1105) sonra 1109'da zaptedildi. Genellikle Kudüs Krallığı'na bağlı ve onunla iyi ilişkiler içinde bulunan kontluğu önce Bertrand, ardından oğlu Pons idare etti. Pons, 1137'de Dımaşk müslümanlarına karşı yaptığı savaşta ölünce kontluğun başına oğlu II. Raimond geçti. Pons'un ölümünden faydalanan İmâdüddin Zengî Trablus Kontluğu'na ait Ba'rîn (Montferrand) Kalesi'ni kuşattı. II. Raimond, Kudüs Kralı Foulque'u yardımına çağırarak Ba'rîn'i kurtarmaya çalıştıysa da kendisi Zengî'ye esir düştüğü gibi kral da canını güçlükle kurtarabildi. Zor durumda kalan kral ve Raimond, Bizans imparatorunun Antakya üzerine yürüdüğünü öğrenen Zengî'nin anlaşma yolunu tercih etmesi üzerine kurtuldular. II. Raimond'un 1152'de Bâtınîler tarafından öldürülmesinden sonra yerine oğlu III. Raimond geçti (1152-1187).

1101 Yılı Haçlı Seferleri. Kudüs'ün zaptı haberinin Avrupa'da meydana getirdiği heyecan, sürekli Doğu'ya gitmeye teşvik edi-

len hıristiyanları daha da coşturdu. Haçlı seferleri düşüncesini eyleme dönüştürüp hareketi başlatan Papa II. Urbanus ölünce (29 Temmuz 1099) yerine papa seçilen II. Pascalis (1099-1118) onun tutuşturduğu saldırı ruhunu aynen devam ettirdi. Yıllardan beri Avrupa'da sürdürülen Haçlı propagandasının yanı sıra Kudüs'te kurulmuş olan Haçlı devleti de Doğu'ya daha çok insanın gelmesini istiyordu. Çünkü hıristiyanların bölgeyi ellerinde tutmak için insan gücüne ihtiyaçları vardı. Papanın çağrısına Birinci Haçlı Seferi'nde olduğu gibi bu defa da krallar ilgi göstermedi. 1101 yılında Haçlı seferine çıkan üç büyük ordu dükler, kontlar ve kilise ileri gelenlerinin liderliğinde kuruldu. Birbirinden ayrı üç ordunun ilkini Milano başpiskoposu Anselm de Buis'nin idaresindeki Lombardlar, Kont Etienne de Blois'nın kumandasındaki Fransızlar ve Alman İmparatoru IV. Henri'nin kumandanı Konrad'ın idaresindeki Almanlar oluşturdu. İkinci ordu, Nevers Kontu II. Guillaume'un kumandasındaki Fransızlar'dan, üçüncüsü de Aquitania Dükü IX. Guillaume'un kumandasındaki Fransızlar ile Bavyera Dükü IV. Welf'in idaresindeki Almanlar'dan meydana geliyordu.

Yeni bir Haçlı seferi düzenlendiğini haber alan Bizans İmparatoru Aleksios bundan memnun kalmadı. Çünkü 1097'deki seferin sağladığı imkânla Ege bölgesini, Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını ele geçirmiş ve İstanbul Türk akınlarının hedefi olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte Aleksios, Bizans topraklarından geçmeye ve İstanbul önlerinde buluşmaya karar veren yeni Haçlı ordularını karşılamak üzere gereken hazırlıkları yapmak zorunda kaldı. Bu seferin birinci ordusunu teşkil eden Lombardlar, Fransızlar ve Almanlar ayrı ayrı yola çıktılar. Macaristan'dan geçip yol boyunca Bizans arazisinde birçok yağma ve tahribat yaptıktan sonra 1101 ilkbaharında İstanbul'a ulaştılar. İlk gelen Lombard ordusu nisan ayı sonunda İzmit civarındaki karargâhlara yerleştirildi. Daha sonra gelen güçler Konrad'ın idaresindeki Almanlar oldu. Bunlar da hemen Anadolu'ya geçirilerek Lombardlar'ın yanına gönderildi. Üçüncü grubu oluşturan Fransızlar ise mayıs başında İstanbul'a vardılar. Bu sırada İmparator Aleksios Haçlı reislerine, Kudüs'ten İstanbul'a dönmüş olan Toulouse Kontu Raimond de Saint Gilles'i yanlarına danışman olarak almalarını tavsiye etti. Ayrıca kendi kumandanlarından Tzitas'ı 500 kişilik bir Peçenek birliğiyle onlara rehber olarak verdi. Fransız ordusu mayıs sonunda Anadolu yakasına geçip İzmit'te Lombard ve Alman kuvvetleriyle birleşti. Haçlılar Amasya-Niksar üzerine yürümeye karar verdiler. Lombardlar, Kudüs'e gitmek yerine Doğu Anadolu'da Türkler'in elindeki bölgeleri zaptederek burada bağımsız devletler kurma hayali içindeydiler. Ayrıca 1100 Ağustosunda Dânişmendliler tarafından esir alınarak Niksar'da hapsedilmiş olan İtalya Normanları'nın reisi ve Antakya Prinkepsliği'nin kurucusu Bohemund'u kurtarmak istiyorlardı. İmparator Aleksios bu fikri doğru bulmayıp onları alıkoymaya çalıştıysa da Haçlılar kararlarından dönmediler.

Haçlı ordusu İzmit'te toplandığı sırada Batı'dan gelen bu yeni tehlikeden zamanında haberdar olan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarslan dört yıl öncesine göre daha güçlü durumdaydı. Her ne kadar 1097'de Anadolu'dan geçen Haçlı orduları Türkler'i Orta Anadolu'ya çekilmeye zorlamışsa da aynı zamanda Selçuklular'ın Orta Anadolu'da bütünleşerek kendilerini toparlamalarına sebep olmuştu. İznik yerine Konya başşehir yapılmış, Anadolu'nun merkezinde köklü bir yerleşme gerçekleşmeye başlamıştı. Aynı yıllarda Sivas ve Amasya bölgesinde Dânişmendli Beyliği de güçlenmekteydi. Bu iki komşu devlet arasında sonraki yıllarda şiddetlenecek olan mücadele, bu sırada iki devletin birleşmesini engelleyecek bir mahiyet arzetmiyordu. Dânişmendli beyi yeni Haçlı tehlikesini öğrenince I. Kılıcarslan ile iş birliği yapmayı kabul etti. Kılıcarslan, ayrıca Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki Türk beylerine mektup yazarak yardıma gelmelerini istedi.

Haçlı ordusu, 3 Haziran 1101 tarihinde İzmit'ten hareket ederek İznik-Osmaneli-Gölpazarı-Nallıhan üzerinden ilerleyip 23 Haziran'da Ankara'ya vardı. I. Kılıcarslan'ın hâkimiyetinde olan Ankara Kalesi, sultanın uyguladığı savaş taktiği gereğince Haçlı ordusunun gelişinden önce boşaltılmıştı. Haçlılar kaleyi hemen ele geçirdiler ve İmparator Aleksios ile yapılan antlaşmaya uyarak burasını Bizans kumandanına teslim ettikten sonra Çankırı yönünde ilerlemeye başladılar. 2 Temmuz'da Çankırı'ya ulaşan Haçlılar, geri çekilmekte olan Kılıcarslan'ın bölgedeki tarlaları tahrip etmesinden dolayı yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. Ayrıca buraya vardıklarında bütün Türk kuvvetlerinin Çankırı'da toplandığını gördüler. Sultan I. Kılıcarslan'ın Çankırı'ya kadar onlara müdahale etmemiş olması uygulamak istediği stratejiyle ilgilidir. Kılıcarslan, Haçlılar'ın Çankırı'ya kadar ilerlediğini Dânişmendli hükümdarına ve birçok Türk beyine bildirerek onları yardıma çağırdı. Amacı, Haçlılar'ı tamamen Türk bölgesi içine çekip yardıma gelecek Türk kuvvetleriyle birleştikten sonra onları savaşa zorlamaktı. Savaş öncesinde yapılacak iş ise çeşitli taktiklerle Haçlılar'ın gücünü kırmaktı. Kılıcarslan bu taktiği başarıyla uyguladı. Dânişmendli kuvvetleri ve Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın, Harran Emîri Karaca'nın, Artuklu Beyi Belek b. Behrâm'ın güçleriyle birleşip Haçlılar'la mücadeleye başladı. Haçlı ordusunu yol boyunca takip ederek hırpaladı ve nihayet 2 Ağustos Cuma günü Merzifon yakınındaki bir ovada Haçlı kuvvetlerini sarıp bunları savaşa zorladı. Haçlılar, ovanın etrafını kuşatan tepelerden inen Türk ordusunun hücumu karşısında önce şaşırdılarsa da hemen toparlanıp bir kamp oluşturdular. Türk süvarileri kampın etrafında at koşturarak Haçlılar'ı ok yağmuruna tutuyordu. Fakat sayıca kendilerinden on kat fazla olan Haçlı ordusunu dağıtmak mümkün değildi. Ertesi gün de Türkler Haçlı kampına hücumlarını tekrarlayıp ordugâhın etrafını sardılar. Bu durumda Haçlılar'ın Türkler'le bir meydan savaşını kabul etmekten başka çareleri kalmadı. 5 Ağustos sabahı başlayan savaş bütün gün sürdü. Haçlılar, durumlarının ümitsiz olduğunu anlayarak gecenin karanlığından faydalanıp kaçmaya karar verdiler. Haçlı liderleri ve şövalyeler yaya askerlerini, kadınları, çocukları ve yaşlıları ordugâhta bırakıp kaçtılar. Türkler de şafakta Haçlı ordugâhına girdiler, ancak zaman kaybetmeden ordunun peşine düşerek yakaladıkları Haçlılar'ı kılıçtan geçirdiler. Raimond ve Tzitas Bafra'ya kaçmış, buradan İstanbul'a dönmek üzere bir gemiye binmişlerdi. Kaçabilen diğer Haçlı reisleri, Bizans'a ait Sinop Kalesi'ne sığınmak suretiyle canlarını kurtardılar. Büyük Haçlı ordusundan geriye kalan bu kılıç artıkları sahil yolunu takip ederek İstanbul'a geri döndüler. Haçlılar'ın kayıpları çok büyüktü. Ordunun beşte dördünü, ayrıca sayısız eşya, para ve silâh kaybetmişlerdi. Bundan daha önemlisi bütün hayalleri yıkılmıştı. Türkler ise bu zafer sayesinde kendilerine olan güvenlerini yeniden kazanmışlardı. Fakat çok geçmeden ikinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya geçtiğini ve Konya istikametinde ilerlediğini haber aldılar.

Nevers Kontu II. Guillaume'un idaresindeki Fransızlar'dan oluşan bu ordu birinci ordunun hareketinden hemen sonra İstanbul'a gelmiş ve onlara yetişmek üzere Anadolu'ya geçip Ankara'ya yürümüştü. Fakat Haçlılar, Ankara'da ilk ordunun o sırada nerede bulunduğunu öğrenemediler. Bunun üzerine Kont Guillaume güneye, Kulu-Cihanbeyli üzerinden Konya'ya giden yola saptı. Kılıcarslan durumu öğrenir öğrenmez Dânişmendli beyi ile harekete geçti ve Nevers ordusuna daha Konya'ya varmadan yolda ulaştı. Türk birlikleri üç gün boyunca Haçlılar'a hücum ettiler, ancak henüz yıpranmamış olan bu ordunun yürüyüşünü engelleyemediler. Kılıcarslan, Haçlılar'ın zor şartlar altında bir süre daha ilerleyip kuvvetten düşmesi için onların önü sıra geri çekildi. Haçlılar, Konya'ya ulaşıp şehrin dışında bir gün konakladıktan sonra güneye gitmek üzere harekete geçtiler. Ancak üç gün boyunca yolda su bulamadıklarından güçlerini iyice kaybettikleri bir sırada etraflarının Türkler tarafından sarıldığını gördüler. Yapılan savaşta Haçlılar tam bir yenilgiye uğratıldı ve hepsi kılıçtan geçirildi. Sadece Kont Guillaume ve bazı şövalyeler Bizans'ın elinde bulunan Germanikopolis (Ermenek) Kalesi'ne sığınarak canlarını kurtarabildiler. Fakat Haçlılar'a karşı kazanılan bu ikinci zaferle de henüz mücadele sona ermiş değildi; çünkü Türkler Nevers ordusuyla savaştığı sırada Aquitanialı Fransızlar ile Bavyeralı Almanlar'dan oluşan üçüncü bir Haçlı ordusu İznik-Akşehir yolundan ilerleyerek Selçuklu topraklarına girmiş bulunuyordu.

Yine çok kalabalık olan üçüncü Haçlı ordusunun gelişinden daha Selçuklu topraklarına girmeden önce haberdar olan I. Kılıcarslan birinci orduya karşı uyguladığı taktiği uyguladı. Bu ordunun önü sıra geri çekilerek Konya üzerinden ilerleyen Haçlılar'ı eylül ayı başında Avlos (Akgöl) ovasında pusuya düşürdü. Haçlılar'ın hemen hepsi savaş alanında öldürüldü. Sadece Toros dağlarına doğru kaçan az sayıdaki kişi canını kurtarabildi. Sonuçta 1101 yılındaki Haçlı seferlerinin sadece liderleri Antakya'da toplanarak bazı adamlarıyla birlikte Kudüs'e gidebildiler. Ancak seferin askerî yönden hiçbir önemi kalmamış, Kudüs Krallığı'nı kuvvetlendirmek amacıyla düzenlenen sefer bir netice alınmadan sona ermişti. Türkler'in kazandığı bu başarı Türk milletinin Anadolu'daki varlığını ispatlamıştı. Artık İstanbul'dan Suriye'ye inen yol gerek Bizans gerekse Haçlı orduları için kesinlikle kapanmıştı. Her ne kadar 1147-1148 ve 1190 yıllarında yapılan Haçlı seferleri sırasında Alman ve Fransız orduları Anadolu'dan Suriye'ye geçiş yolunu zorlamaya çalıştılarsa da hiçbir başarı elde edemediler. Haçlılar bundan sonraki seferlerini deniz yoluyla yapmak zorunda kaldılar.

İkinci Haçlı Seferi. Urfa'nın Türkler tarafından fethedildiği (24 Aralık 1144) haberi Avrupa'da şok etkisi yaptı. Doğu'daki Haçlı devletlerine yardım etmek için Papa III. Eugenius 1145 yılı sonunda yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesi konusunda Batı hıristiyanlarına çağrıda bulunarak sefere katılacaklara daha önce yapılan vaadleri tekrarladı. Fransa Kralı VII. Louis bu çağrıyı coşku ile destekledi. İkinci Haçlı Seferi, 31 Mart 1146'da Véselay'de Aziz Bernard de Clairvaux'nun konuşmasını dinlemek için toplanmış olan büyük halk kitlesi tarafından sevinç gösterileriyle kabul edildi. Bernard daha sonra vaazlarda bulunmak üzere Burgundia, Lorraine ve Flandre bölgelerini dolaşıp Almanya'ya geçti. Önce Rhein bölgesinde Mûsevîler'e karşı yeniden başlatılan şiddet hareketlerini durdurmaya çalıştı. Ardından Almanlar'ı ve Kral III. Konrad'ı Haçlı seferine katılmaya ikna etti. Böylece İkinci Haçlı Seferi, daha öncekilerden farklı olarak Avrupa'nın iki büyük hükümdarının liderliğinde yapıldı.

Öte yandan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, bu sırada Batı'nın yardımına ihtiyacı olmadığından yeni bir Haçlı seferini tasvip etmiyordu. Bu sebeple Haçlılar'ın gelişinden önce Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud ile barış yapmak gereğini duydu. Türkler'le yaptığı bu anlaşma yüzünden Manuel Batılılar'ca Hıristiyanlığa ihanet etmekle suçlandı. Manuel daha çok, bu Haçlı seferini fırsat bilen Sicilya Kralı II. Roger'nin saldırısından endişe duymaktaydı.

Kral III. Konrad, 1147 Mayısında beraberinde Polonya ve Bohemya kralları, yeğeni Friedrich von Schwaben olduğu halde büyük bir ordu ile yola çıktı. Macaristan'ı geçip Bizans topraklarına girince imparatora zarar vermeyeceğine dair yemini kabul etti. Fakat kalabalık ve disiplinsiz Alman ordusu yol boyunca pek çok olaya sebebiyet verdi. 10 Eylül 1147'de İstanbul'a varan Almanlar'ın taşkın hareketleri burada da devam etti; imparatorluk birlikleri bunları itaat altında tutabilmek için çatışmalara girmek zorunda kaldılar. Nihayet Fransızlar'ın gelişinden önce Alman ordusu Anadolu tarafına geçirilebildi. Konrad'ın isteği üzerine Alman ordusuna kılavuzlar veren Manuel, ona Türkler'le savaşa girmeden Bizans arazisi içinden geçip Antalya'ya ulaşmasını tavsiye etti. Konrad ise İznik'e gelince doğuya döndü; niyeti Birinci Haçlı Seferi'nde takip edilen yoldan gitmekti. 15 Ekim'de İznik'ten ayrılan Almanlar Dorylaion'a yaklaşırken 25 Ekim 1147 günü Selçuklu ordusunun saldırısına uğradılar.

İkinci Haçlı Seferi

Türk süvarisinin birbirini takip eden hücumları Almanlar'ı kısa zamanda mahvetti. Alman ordusunun yüzde doksanı imha edildi. Askerlerini ve ağırlıklarını kaybeden Konrad İznik'e doğru kaçmaya başladı. Türkler'in eline birçok esir ve ganimet geçti. Bu zaferle, Türkler elli yıl önce hemen hemen aynı yerde Birinci Haçlı Seferi ordularına karşı kaybettikleri savaşın intikamını almış oldular.

Almanlar'ın hareketinden bir ay sonra Fransa Kralı VII. Louis, karısı Eleonore d'Aquitane ile birlikte Macaristan üzerinden ilerleyerek 4 Ekim'de İstanbul'a vardı. Fransızlar Manuel'in Türkler'le anlaşma yapmasına öfkelendiler. Fakat Louis temkinli davrandı ve imparatora vassâllik yemini etti. Fransız ordusu kasım başında İznik'e ulaştığında Konrad'ın yenilgisini öğrendi. İki kral İznik'te buluşarak güneye doğru yürümeye karar verdiler ve Balıkesir-Bergama-İzmir üzerinden Efes'e gittiler. Sağlığı bozulan Konrad buradan İstanbul'a döndü. Manuel onun tedavisiyle bizzat ilgilendi ve iki hükümdar arasında yakın bir dostluk kuruldu. Konrad iyileştikten sonra 1148 Martında İstanbul'dan ayrılarak bir Bizans filosuyla Filistin'e gitti ve nisan ayında Akkâ'da karaya çıktı.

Fransızlar'ın Efes'ten sonra ilerleyişi çok zor oldu. Menderes vadisi boyunca Türkler tarafından takip edildiler ve Yalvaç yakınında nehirden geçerken Türkler'le savaşmak zorunda kaldılar (1 Ocak 1148). Devamlı Türk hücumlarına mâruz kalarak Denizli üzerinden yürüyüp şubat başında Antalya'ya vardılar. Kral Louis ve şövalyeler buradan gemilerle Antakya'ya giderken yaya Haçlı ordusu geride bırakıldı. Kara yoluyla Suriye'ye hareket eden yaya Haçlılar yol boyunca Türkler tarafından hırpalanarak Kilikya'yı geçmeye çalıştılar ve ancak yarısından daha azı ilkbahar sonunda Antakya'ya ulaşabildi.

Fransa Kraliçesi Eleonore'un amcası olan Antakya Prinkepsi Raimond de Poitiers Kral Louis'yi sevinçle karşıladı. Raimond Halep'e saldırmak istiyordu. Burası Nûreddin Mahmud Zengî'nin güç merkeziydi. Urfa'dan Hama'ya kadar uzanan bölgeye sahip olan Nûreddin Antakya için büyük tehlike haline gelmişti. II. Joscelin de Urfa'nın kaybından sonra Tel Bâşir'de tutunmaya çalışıyordu. Fakat bir an önce Kudüs'e gitmek isteyen Kral Louis Halep üzerine yapılacak bir sefere yanaşmadı. Esasen Alman Kralı Konrad Kudüs'e varmış ve Kudüs patriği bizzat Antakya'ya gelerek kendisinin Kudüs'te beklendiğini haber vermişti. Bunun üzerine Louis Kudüs'e hareket etti.

Bütün Haçlılar Filistin'e vardıktan sonra Kraliçe Mélisende ve Kral III. Baudouin, Alman ve Fransız ileri gelenleriyle 24 Haziran 1148'de Akkâ'da bir toplantı yaptılar. Urfa, Antakya, Trablus kontlarının yokluğuna ve Haçlılar'ın yol boyunca uğradıkları kayıplara rağmen Kudüs'te büyük bir kuvvet oluştu. Nihayet Dımaşk üzerine sefer yapılmasına karar verildi. Fakat Dımaşk hâkimi Üner (Unur), Kudüs Krallığı ile iş birliği yapmaya hazır bir kimse olmasına rağmen bu seferden haberdar olunca yardım etmesi için Nûreddin'e elçi gönderdi. Bunun üzerine Nûreddin Dımaşk'a doğru ilerlemeye başladı.

Fransız ve Alman Haçlıları ile takviye edilen Kudüs ordusu Celîle bölgesinden geçerek 24 Temmuz'da Dımaşk önüne geldi. İlk gün bazı başarılar elde eden Haçlılar, Dımaşk birliklerini surların gerisine çekilmeye zorlayarak şehrin güneyindeki bölgeyi ellerine geçirdiler. Fakat ertesi gün Üner'in çağırdığı yardımcı kuvvetler kuzey kapısından şehre girmeye başlayınca Üner mukabil taarruza geçerek Haçlılar'ı güney surlarının yanından uzaklaştırdı. Kral Louis, Konrad ve Baudouin'in kararı ile 27 Temmuz günü bütün Haçlı ordusu doğu surlarının önündeki ovaya çıktı. Ancak Kudüs baronlarının tavsiyesi üzerine alınan bu karar Haçlı ordugâhında karışıklığa yol açtı. Fransızlar ve Almanlar, baronların Üner tarafından rüşvetle elde edildiğini ve ordugâhın bu uygunsuz yere nakledilmesiyle Dımaşk'ın zaptının artık mümkün olamayacağını söylüyorlardı. Öte yandan Üner, sayısı gittikçe artan kuvvetleriyle Haçlı ordugâhına yeni saldırılar düzenliyordu. Haçlılar ihanet dedikodularıyla cesaretlerini kaybederken Haçlı reisleri arasında da zaptından sonra Dımaşk'ın idaresinin kime verileceği hususunda kavga başlamıştı. Bu durum Dımaşk'a taarruzun aleyhinde olanların sayısını arttırdı. Öte yandan Nûreddin'in birlikleri birkaç gün içinde Dımaşk'ta olacaktı, Haçlılar'ın ise takviye alma ümidi yoktu. Bunun üzerine krallar geri çekilme emri verdiler. Haçlı ordusu 28 Temmuz'da Celîle yönünde çekilmeye başladı. Fakat Üner'e bağlı Türkmen atlıları Haçlı ordusunun peşine takılıp onlara ağır kayıplar verdirdiler. Sefer tam bir fiyasko ile sonuçlandı. Haçlılar'ın itibarı Dımaşk seferiyle ağır bir darbe yemişti. Alman Kralı Konrad hemen Filistin'den ayrıldı. Akkâ'dan Selânik'e giderek Bizans İmparatoru Manuel ile Sicilya Kralı II. Roger'ye karşı ittifak yaptı ve 1149 ilkbaharında ülkesine döndü. Fransa Kralı Louis, 1149 yaz başına kadar Kudüs'te kaldıktan sonra İmparator Manuel'e düşmanlık hisleri içinde yola çıkarak Güney İtalya'da Sicilya Kralı Roger ile buluştu. İki kral Bizans'a karşı bir Haçlı seferi yapmayı planladılarsa da bunu uygulama imkânı bulamadılar.

İkinci Haçlı Seferi'nden Sonra Doğu'da Durum. İkinci Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla sonuçlanması, Nûreddin Zengî'nin Suriye'de nüfuz ve hâkimiyetini arttırmasına yardım etti. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud da Franklar'ın bu yenilgisinden faydalanarak Maraş'a saldırdı. Antakya Prinkepsi Raimond de Poitiers Mesud'a karşı harekete hazırlanırken Mesud ile anlaşan Nûreddin, İnab Kalesi önünde savaşa tutuştuğu Antakya birliklerini yenilgiye uğrattı. Raimond bu savaşta öldü (28 Haziran 1149); şehrin idaresini karısı Konstance üstlendi. 1150 yılı ilkbaharında Urfa Kontu II. Joscelin Nûreddin'e esir düşünce karısı Beatrice kontluktan geri kalan toprakları Bizans imparatoruna satıp bölgeden ayrıldı; ancak bu topraklar da kısa zamanda Türkler'in eline geçti. 1151'de Râvendân ve Tel Bâşir Nûreddin, Ayıntab ve Dülûk Mesud, Samsat ve Birecik Artuklu Beyi Timurtaş tarafından zaptedildi. 1152 yılında Trablus Kontu II. Raimond Bâtınîler tarafından öldürülünce yerine oğlu III. Raimond geçti. Aynı yıl III. Baudouin de annesi Mélisende'ı iktidardan uzaklaştırıp Kudüs Krallığı'nın idaresine tek başına hâkim oldu. Onun 1153'te Askalân'ı zaptı Haçlılar'ın son büyük başarısını teşkil etti. Ancak bir yıl sonra Nûreddin'in Dımaşk'a hâkim olması bu başarının önemini azalttı. Çünkü Nûreddin'in bu zaferi, sadece Kudüs Krallığı'nın değil Antakya ve Trablus devletleri sınırlarının da tek bir müslüman güç tarafından çevrelenmesi sonucunu doğurmuştu.

1162'de ölen Kral III. Baudouin'in çocuğu olmadığı için tahta kardeşi Amaury geçti. Amaury bütün dikkatlerini Mısır üzerinde topladı. Zira Nûreddin Zengî, her ne kadar Suriye'deki müslüman gücünü elinde toplamışsa da Mısır'a sahip olamadığı sürece Kudüs Krallığı için hayatî bir tehlike arzetmezdi. Fâtımî hilâfeti ise süratle çökmekteydi. Amaury, 1163 yılı Eylülünde Mısır'a âni bir baskın yaparak Bilbîs'i (Pelusium) kuşattı. Ancak vezir Dırgam b. Âmir, Nil nehrinin bentlerinden

birkaçını açarak onu geri çekilmek zorunda bıraktı. Amaury'nin bu teşebbüsünden haberdar olan Nûreddin, eski Fâtımî veziri Şâver b. Mücîr'in sarayına gelerek Kahire'deki mevkiini yeniden elde etmek için kendisinden yardım istemesi üzerine Mısır'a ordu göndermeye karar verdi. 1164 Nisanında Şîrkûh el-Mansûr'un idaresinde Mısır'a birlikler yolladı. Şîrkûh'un yanında genç yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî de vardı. Nûreddin'in ve Amaury'nin Mısır'ı ele geçirmek için giriştikleri mücadele 1169 yılına kadar sürdü. 8 Ocak 1169'da Kahire'ye giren Şîrkûh, birkaç hafta içinde bütün Mısır'a hâkim olduysa da iki ay sonra öldü. Yerine Selâhaddîn-i Eyyûbî geçti. Kral Amaury, Mısır'ı kaybetmiş olmanın Kudüs Krallığı için ne büyük bir tehlike teşkil ettiğini bildiğinden yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesi için Batı'ya elçiler gönderdi. Ancak elçiler Avrupa krallarından olumlu bir cevap alamadılar. Amaury bu arada Bizans imparatoruna da başvurmuştu. İmparator Manuel yardım etmeyi kabul ederek kuvvetli bir donanma ile onu desteklediyse de Mısır'a karşı yapılan sefer başarısızlıkla sonuçlandı. 1171'de Nûreddin'in emriyle Selâhaddin hutbede Fâtımî halifesinin yerine Bağdat halifesinin adını okuttu. Böylece Fâtımî hilâfeti son bulurken müslümanlar da Haçlılar'a karşı birleşmiş oldular.

1174 Mayısında Nûreddin Zengî, iki ay sonra da Kral Amaury öldü. Nûreddin'in oğlu İsmâil henüz on bir yaşında bir çocuk olduğundan devlet idaresi valiler arasında paylaşıldı. İktidar mücadelesini neticede Selâhaddîn-i Eyyûbî kazandı ve birliği yeniden kurdu. Amaury'nin ölümü ise krallığı çaresizlik içine düşürdü. Hânedandan geriye sadece on üç yaşında cüzzamlı oğlu Baudouin kalmıştı. Baudouin hemen kral ilân edildiyse de niyâbet hususunda krallık ileri gelenleri ikiye ayrıldı. Önce Trablus Kontu Raimond nâib oldu; fakat 1176'da Baudouin, karşı grubun başında bulunan dayısı Joscelin de Courtenay'in tarafına döndü. 1177'de rüşdünü ispat eden genç kralın hastalığı gittikçe artıyordu. Tahtın devamını sağlamak için vâris gerekiyordu. Bu sebeple kralın kız kardeşi Sibylle, Guillaume de Montferrat ile evlendirildi. Sibylle 1177 sonbaharında bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Bu çocuk geleceğin V. Baudouin'i olacaktı. Bu arada Guillaume öldü ve Sibylle bu defa Guy de Lusignan ile evlendirildi. Fakat bu evlilik baronlar arasında mevcut rekabeti kızıştırdı. Bu arada Ana Kraliçe Agnes de Countenay, kardeşi Joscelin, kızı Sibylle ve Lusignanlar'ın dahil olduğu bir saray partisi oluştu. Bu parti sık sık yerli baronlar ve eski aileler tarafından sürdürülen muhalefetle karşılaşıyordu. Krallık iç meselelerle uğraşırken dışarıdan gelecek yardım ümitlerini de kaybetmişti. Batı'dan istenen yardım, Papa III. Alexandrus'un (1159-1181) gayretlerine rağmen bir sonuç vermemişti. Bizans da yardım edecek durumda değildi. Zira Anadolu'da kudreti gittikçe artan Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan (1155-1192), İmparator Manuel'in idaresindeki Bizans ordusunu 1176 Eylülünde Miryokefalon'da (Myriokephalon) büyük bir yenilgiye uğratmıştı. 1180'de Manuel öldükten sonra Kudüs Krallığı'nın Bizans İmparatorluğu ile iş birliği ümitleri tamamen söndü. Öte yandan Selâhaddîn-i Eyyûbî, 1183'te Halep'e de sahip olarak hâkimiyet alanını Mısır'dan Dicle kıyılarına kadar uzattı ve bütün Haçlı devletlerini çember içine aldı.

Kudüs Kralı IV. Baudouin 1185 Martında öldü. Önceden varılan anlaşmaya göre, henüz sekiz yaşında bir çocuk olan yeğeni Baudouin Trablus Kontu III. Raimond'un niyâbetinde kral ilân edildi. Krallığın durumu kötüye gittiğinden Raimond Selâhaddin ile dört yıllık bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma sayesinde müslüman komşularla ticaret yeniden başladı. Beklenen Haçlı seferi gerçekleşinceye kadar barış korunabilirse krallığın geleceği güvence altına alınabilirdi. Fakat V. Baudouin 1186'da ölünce, başında Joscelin de Courtenay'in bulunduğu saray partisi anlaşmayı hiçe sayarak nâib III. Raimond ve taraftarlarını idareden uzaklaştırıp Sibylle'e Kudüs'te taç giydirdi. Sibylle de kocası Guy de Lusignan'a taç giydirip onu kral ilân etti. Bu durum krallık ileri gelenlerini ikiye böldü.

Kral Guy antlaşmanın sürmesine taraftardı. Fakat eski Antakya prinkepsi olup 1161'de esir alınan ve Halep'te on altı yıllık esaretten sonra Filistin'e gelerek Kerek-Şevbek hâkimi olan Renaud de Châtillon, müslümanlara karşı yıllardan beri sürdürdüğü düşmanlıktan vazgeçmemişti. Renaud daha 1182'de Selâhaddin'in kuzeyde bulunmasından faydalanarak Kızıldeniz'e bir donanma gönderip Mekke'ye giden gemileri vurmak ve hatta İslâm'ın kutsal şehrine saldırmak hususundaki tasarısını uygulamaya başlamıştı. Önce Akabe körfezindeki Eyle'yi eline geçirmiş, fakat şehrin yakınındaki ada üzerinde bulunan kaleyi alamayınca kendisi burada kalıp donanmayı Afrika kıyısı boyunca güneye yollamıştı. Bu donanma küçük şehirleri yağmalamış, Ayzâb'ı yakmış, burada Hindistan'dan gelen ticaret gemilerini zaptetmiş ve sahile çıkarak çöl yoluyla gelen savunmasız bir kervanı da basmıştı. Korsanlar Ayzâb'dan Arabistan kıyısına geçerek Medine'nin limanlarından Yenbû'daki gemileri ateşe vermiş ve Râgıb'a doğru ilerleyip Cidde'ye giden bir hacı gemisini batırmışlardı. Durumdan haberdar olan Selâhaddin'in kardeşi Mısır Valisi el-Melikü'l-Âdil, Hüsameddin Lü'lü' kumandasındaki bir donanmayı Haçlılar'ın üzerine göndermişti. Hüsâmeddin önce adadaki kaleyi kuşatmadan kurtarıp Eyle'yi geri almış, ardından güneye inerek donanmayı imha etmişti. Ele geçirilen esirler Kahire'ye götürülerek öldürülmüştü. Renaud bu defa, anlaşma sayesinde krallık arazisinden geçerek Mısır-Dımaşk arasında gidip gelen kervanlara göz koydu. 1186 sonunda Moab bölgesinde Kahire'den gelen bir kervana saldırıp tâcirleri ve malları Kerek Kalesi'ne götürdü. Selâhaddin antlaşmaya dayanarak esirlerin serbest bırakılmasını ve zararın ödenmesini istedi. İsteğinin yerine getirilmemesi üzerine de antlaşmanın bozulduğunu ve Haçlılar'la savaşın kaçınılmaz olduğunu bildirdi.

1187 ilkbaharında Selâhaddin Havran bölgesinde ordusunu toplarken Kral Guy de bütün asillerini, şövalyelerini maiyetiyle birlikte Akkâ'ya çağırdı. Haziran sonunda 1200 şövalye, çok sayıda atlı ve 10.000 kadar yaya asker Akkâ'da toplandı. Kudüs'ten kutsal haç getirildi. 4 Temmuz 1187 sabahı Hittîn'de meydana gelen savaşta Haçlı piyadeleri göle doğru kuşatmayı yarmaya çalıştılar, fakat hemen hepsi ya kılıçtan geçirildi ya da esir alındı. Şövalyeler ve atlı askerler gayretle savaştılarsa da sonunda yenildiler. Sadece III. Raimond, Renaud de Sidon ve Balian d'Ibelin kuşatmayı yarıp kurtulabildiler. Kral Guy'nin hayatı bağışlandı. Selâhaddin Renaud de Châtillon'u öldürttü. Templier ve Hospitalier tarikatı şövalyeleri de katledildi. Diğer şövalyelere ise iyi davranıldı ve çoğu sonradan fidye ile serbest bırakıldı. Kutsal haç müslümanların eline geçti. Bu savaşta Kudüs Krallığı'nın hemen hemen bütün askerî gücü yok edilmişti. Bundan sonra Taberiye, Akkâ, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, Askalân ve Gazze birbiri ardınca zaptedildi. Böylece sıra Kudüs'e gelmişti. Selâhaddin'in 20 Eylül'de kuşattığı şehir sonunda teslim oldu. Selâhaddin Kudüs halkı-

na çok merhametli davrandı ve az bir fidye ödeyerek gitmelerine izin verdi. Ayrıca binlerce kişiyi de serbest bıraktı.

Selâhaddîn-i Eyyûbî, 27 Receb 583'te (2 Ekim 1187) Mi'rac gecesi Kudüs'e girdi. Kudüs'ten ayrılanlar Sûr, Trablus ve Antakya'ya sığınırken Ortodokslar ve Ya'kûbîler şehirde kaldılar. Mûsevîler'in de şehre yerleşmesine izin verildi. Hıristiyanlara ait kutsal yerlerin idaresi Ortodoks kilisesine teslim edildi. Selâhaddin 1188 yılında fetihlerine devam ederek 1189'da Sûr (Tyros) dışında bütün Kudüs Krallığı topraklarını eline geçirdi. Trablus Kontluğu ile Antakya Prinkepsliği sadece başşehirle birkaç kasabadan ibaret kaldı.

Üçüncü Haçlı Seferi. Hittîn yenilgisi ve Kudüs'ün müslümanlar tarafından zaptı Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Bunu, Konrad ve Montferrat idaresinde Sûr'da toplanan Haçlılar'ın Batı'dan âcil yardım istemek üzere gönderdikleri Sûr başpiskoposu Josias'ın Sicilya'ya gelişi takip etti. Sicilya Kralı II. Guillaume hemen Doğu'ya yardım hazırlıklarına başladı ve Amiral Margaritus kumandasında bir filoyu Suriye sahillerine gönderdi. Josias Sicilya'dan Roma'ya gitti. Hasta olan Papa III. Urbanus duyduğu haberlerin üzüntüsüyle 20 Ekim'de öldü. Halefi VIII. Gregorius bir bildiri yayımlayarak bütün Batı hıristiyanlarını yeni bir Haçlı seferine çağırdı. Ancak Gregorius da iki ay sonra ölünce yerine papa seçilen III. Clemens, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ile temasa geçti. Bu arada Josias da Fransa ve İngiltere krallarının yanına gitti. Kral-lar yeni bir Haçlı seferini kabul ettilerse de ülkelerindeki sorunlar yüzünden ikisi de hemen yola çıkacak durumda değildi.

Nihayet Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa 1189 Mayısında büyük bir orduyla yola çıktı. Macaristan'ı geçerek Bizans topraklarına girdi. Ordusu Balkanlar'da birçok olaya sebebiyet veren Friedrich ile Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos arasında önemli anlaşmazlıklar çıktı. Friedrich ordusunu Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçirip güneye ilerledi. Alman ordusu karşısında endişeye kapılan II. Kılıcarslan bunlarla savaşa girişmedi; ordunun peşine takılıp askerleri rahatsız etmekle yetindi. Ancak bu etkili bir taktik oldu. Açlık, susuzluk ve Türkler'in baskını Almanlar'a ağır kayıplar verdirmeye başladı. Friedrich, Kılıcarslan tarafından boşaltılmış olan Konya'ya girdiyse de burada fazla kalmadı ve ordusunu Toros geçitlerinden Silifke'ye doğru yürüttü. 10 Haziran 1190'da ordu Silifke ovasına vardı. Ancak Friedrich'in Silifke çayını geçerken boğulması morali bozulan ordunun dağılmasına yol açtı. Oğlu Friedrich'in idaresinde küçük bir ordu Sûr'a ulaşabildi. Böylece Doğu'daki Haçlılar'ın ümitle beklediği yardım kaybolup gitti.

Hittîn Savaşı'nın üzerinden üç yıl geçmişti. Fransa ve İngiltere'den beklenen orduların gelmesine daha bir yıl vardı. Ancak Doğu'daki Haçlılar bu süre içinde tamamen yardımsız kalmamışlardı. Sicilya kralının 1188 yazında gönderdiği yetmiş gemiden oluşan filo, Trablus'un

Üçüncü Haçlı Seferi

müslümanlar tarafından zaptını önlediği gibi Antakya ve Sûr şehirlerine de gerekli yardımı zamanında yetiştirmişti. Aynı yıl başpiskopos Ubaldo'nun yönetimindeki Pisa donanması ve 1189 yılında arka arkaya Suriye sahillerine gelen Cenova, Venedik, Danimarka ve Flaman filoları da yardıma koşmuşlardı. Bunlar aynı zamanda ihtiyaç duyulan yiyecek maddelerini de Doğu'ya taşıyorlardı. Bu arada Selâhaddîn-i Eyyûbî, Doğu'yu terketmek ve İslâm'a karşı bir daha silâh kullanmamak şartıyla Kral Guy de Lusignan'ı 1188 Temmuzunda serbest bırakmıştı. Fakat Guy sözünde durmamış, taraftarlarını toplayarak krallığından artakalan yerleri tekrar eline geçirmek üzere Sûr'a gitmişti. Konrad ise Guy'nin isteğini reddetmiş, onu şehre sokmamıştı. Bunun üzerine Guy kendi hâkimiyetini kurmak için birlikleriyle güneye yürüyerek Akkâ'yı kuşattı. Kuşatma devam ederken kralları Richard ve Philippe Auguste'ün hareketini beklemeden yola çıkan Champagne Kontu Henri, Dreux Kontu Robert, Blois Kontu Thibaut, Sancerre Kontu Etienne gibi birçok asilzade kendi kuvvetleriyle birlikte 1189 sonbaharında Akkâ önüne gelmişti.

Avrupa'da başpiskopos Josius sonunda Fransa Kralı II. Philippe Auguste ve İngiltere Kralı II. Henri'yi Haçlı seferi için ikna etti. Fakat Henri 1189'da öldü, yerine oğlu I. Richard (Aslan Yürekli) geçti. Öte yandan Fransa ile İngiltere arasındaki sorunlar bir türlü bitmek bilmiyordu. Nihayet iki kral 4 Temmuz 1190'da Vézelay'de ordularıyla beraber bir araya geldiler. Üçüncü Haçlı Seferi'ne kumanda eden bu iki kral çok değişik yaratılışlara sahipti. Richard genelde dengesiz bir adamdı. Babasına isyan etmişti ve kardeşlerine güvenmiyordu. İdare kabiliyeti olmamasına rağmen savaşta bir dâhi sayılırdı. II. Philippe ise becerikli ve hilebaz bir politikacıydı. Sefere isteksiz katılmıştı, asıl amacı Avrupa'da kendi topraklarını genişletmekti.

Vézelay'den ayrı ayrı yola çıkan Fransa ve İngiltere kralları Messina'da buluştular. Haçlı seferinin bundan sonraki kısmı üzerinde ortak şartları içeren bir anlaşma imzaladılar. Ayrıca ele geçirilecek yerlerin iki kral arasında eşit olarak bölüşülmesi konusunda karara vardılar. Ardından Fransız donanmasıyla Doğu'ya hareket eden Philippe, kuzeni Konrad de Montferrat tarafından karşılandıktan sonra 20 Nisan 1191'de Akkâ önüne gelerek kuşatmaya katıldı. Fakat surların zaptedilmesi Richard'ın gelişine kadar ertelendi.

Richard deniz yoluyla Kıbrıs'a ulaştı ve adaya asker çıkardı. Kıbrıs'ın hâkimi Isaakios Dukas Komnenos, Richard'a karşı çıktıysa da sonunda mağlûp olarak esir düştü. Adayı ele geçirdikten sonra yoluna devam eden Richard 8 Haziran 1191'de Akkâ'ya geldi ve kuşatmaya katıldı.

Bütün Haçlı kuvvetlerinin şiddetli hücumu üzerine Akkâ'nın müslüman garnizonu 11 Temmuz 1191'de Selâhaddin'in izni olmadan şehri Haçlılar'a teslime mecbur kaldı. Selâhaddin antlaşma şartları gereğince esirlerin mübadelesini ve Hittîn Savaşı'nda ele geçirilen kutsal haçı iadeyi kabul etti. Haçlılar Akkâ'ya girerken şehrin bölüşülmesi hususunda aralarında anlaşamadılar. Richard, Avusturya Herzogu Leopold'e hakarette bulundu, Philippe'i de kızdırdı. Bunun üzerine Leopold ile Philippe, Akkâ'nın zaptıyla Haçlı yeminlerini yerine getirdiklerini söyleyerek Avrupa'ya döndüler. Böylece bütün idare Richard'ın elinde toplanmış oluyordu. Selâhaddin anlaşmaya uygun olarak ilk grup esirleri serbest bırakınca Richard asillerin hepsinin teslim edilmediğini ileri sürerek müslüman esirleri serbest bırakmadı. Daha sonra yapılan pazarlıklardan da sonuç alınamadı ve Akkâ'dan Kudüs'e gitmek için sabırsızlanan Richard, Akkâ Garnizonu'ndan geriye kalmış olan 2700 kişiyi eşleri ve çocuklarıyla birlikte öldürttü (20 Ağustos 1191). Bu katliam barış görüşmelerine son verdi. Richard güneye ilerlerken müslüman atlıları ordunun artçılarına hücum edip geride kalanları yakalıyor ve Akkâ katliamına misilleme olarak öldürüyorlardı.

Richard'ın Arsuf'ta yapılan savaşı kazanması, Yafa'yı ele geçirmesi ve Daron'u almasına rağmen Kudüs'e ulaşmak için yaptığı bütün teşebbüsler sonuçsuz kaldı. Öte yandan ülkesine geri dönmesi için haberler alıyordu. Richard, Selâhaddin ve kardeşi el-Melikü'l-Âdil ile sürekli haberleşiyordu. Nihayet 2 Eylül 1192'de Richard ile Selâhaddin arasında beş yıllık bir barış antlaşması imzalandı. Askalân müslümanlarda, Yafa'nın kuzeyindeki sahil şeridi hıristiyanlarda kalacaktı. Hıristiyan hacıları kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebilecek ve müslümanlarla hıristiyanlar karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerinden geçebileceklerdi. 9 Ekim'de ülkesine dönmek üzere Doğu'dan ayrılan Richard, Viyana yakınlarında Leopold'ün adamları tarafından yakalanarak Alman İmparatoru VI. Heinrich'e teslim edildi. Richard, büyük bir fidye ödeyerek ancak 1194 Martında yurduna dönebildi.

Kudüs'ü geri almak amacıyla düzenlenen Üçüncü Haçlı Seferi hedefine ulaşamamıştı. Fakat Akkâ'nın ele geçirilmesi ve Haçlılar'ın kıyı bölgelerinde tutunabilmeleri krallığın devamını sağladı. Richard ayrılmadan önce hemen bütün baronların ve halkın desteğini kaybetmiş olan Guy de Lusignan'ın yerine Konrad'ın kral olmasını kabul etmişti. Ancak kısa süre sonra Konrad bir suikast sonucu öldürülünce bu defa Isabella, Henri de Champagne ile evlendirilerek Henri kral ilân edildi. Guy ise Kıbrıs'ın idaresiyle görevlendirildi. Üçüncü Haçlı Seferi'nin en uzun süren başarısı Kıbrıs'ın zaptı oldu. Kıbrıs sonraki yıllarda kendi başına bir krallık haline gelecek ve önemi daha da artacaktı.

Üçüncü Haçlı Seferi ordularının Doğu'dan ayrılışından kısa bir müddet sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî Dımaşk'ta vefat etti (27 Safer 589/4 Mart 1193). Onun ölümünün ardından hâkimiyet oğulları, kardeşleri ve akrabaları arasında bölüşülünce İslâm birliği parçalandı. Eyyûbîler arasındaki bu anlaşmazlık, müslümanları Akkâ merkezi etrafında varlığını sürdüren Haçlılar'a karşı harekete geçmekten alıkoydu. Eyyûbîler genelde Haçlılar'la barış içinde yaşamayı tercih ettiğinden Kral Henri ülkesinde düzeni yeniden kurarken kendi konumunu da güçlendirdi. 1194'te Kıbrıs Kralı Guy öldü ve yerine kardeşi Amaury de Lusignan geçti. Amaury ile Henri arasında dostluk kuruldu. 1197 yılında Amaury, hâkimiyetini tanıdığı İmparator VI. Heinrich tarafından kral ilân edildi. Kuzeyde sınırları iyice küçülmüş Antakya-Trablus hâkimiyetini elinde tutan III. Bohemund, Kilikya Ermeni hâkimi II. Leo tarafından rahatsız edilmekle birlikte idaresini bağımsız olarak sürdürmekteydi. Leo ise gücünü arttırmak istiyordu. Amaury gibi Leo da VI. Heinrich'e ve papaya başvurarak 1198'de krallık tacını elde etti. Bu arada Heinrich, kutsal ülkede Alman üstünlüğünü sağlamak için 1197'de bir Alman ordusunu deniz yoluyla Akkâ'ya gönderdi. Almanlar'ın gelişiyle Haçlılar Beyrut'u ele geçirme imkânı buldular. Buna karşılık müslümanlar da Yafa'yı zaptettiler. Henri de Champagne'ın 1197'de ölümünden sonra krallık tahtına Kıbrıs Kralı Amaury getirildi (1198). Amaury Kıbrıs ve Akkâ krallıklarını ayrı ayrı idare etti. Alman ordusunun gelişi, Haçlılar'ın Doğu'daki durumunun güçlendirilmesi bakımından pek yarar sağlamadı; Beyrut'un alınması ve Alman şövalye tarikatının ku-

rulmasıyla sınırlı kaldı. Haçlılar'ın Kudüs'ü ele geçirip krallığı genişletebilmeleri için yeni bir Haçlı seferine ihtiyaç vardı.

Dördüncü Haçlı Seferi. 1198'de papalık tahtına çıkan III. Innocentius Doğu'ya yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini istiyor ve bunu gerçekleştirmeyi papalığın görevi sayıyordu. Bu sebeple yolladığı elçi heyetleri ve yazdığı mektuplarla Avrupa'nın söz sahibi kişilerini bu harekete katılmaya çağırdı. Başta her yerde sevilen vâiz Foulques de Neuilly olmak üzere birçok din adamı bu konuda vaazlar veriyordu. 1199'da papa sefere malî güç temini için yeni bir vergi koydu (bu vergi daha sonra papalık gelir vergisi haline dönüşmüştür). Kudüs Kralı Henri'nin kardeşi Champagne Kontu Thibaut tarafından 1199 Kasımında düzenlenen şövalyeler arası yarışma oyunları sırasında Fransız asillerinin Haçlı yemini etmesi ve daha sonra buna başkalarının da katılmasıyla yeni bir Haçlı seferi hazırlıkları fiilen başlamış oldu. Thibaut seferin reisi seçildi ve bu seferin o sırada İslâm dünyasının merkezi haline gelmiş bulunan Mısır üzerine yapılması kararlaştırıldı. Mısır'a gidebilmek için Venedik ile temas kurulup gemi teminine çalışıldı. Fakat Venedik'in Mısır ile ticarî bağlantıları olduğundan Mısır'a yapılacak bir Haçlı seferi çıkarlarına uygun düşmüyordu. Bizans'tan nefret eden Venedik hâkimi Enrico Dandolo, Mısır yerine İstanbul üzerine yapılacak bir seferin Venedik açısından çok daha yararlı olacağını düşünüyordu. Başlangıçta papa ve Haçlılar bu görüşe katılmadıysa da 1201'de Thibaut'nun ölümünden sonra yerine reis seçilen Boniface de Montferrat Enrico Dandolo ile anlaşınca seferin yönlendirilmesi tamamen Venedik'in eline geçti.

1202 yazında Haçlılar Venedik'te toplandılar. Ancak antlaşma uyarınca yolculuk için Venedik'e ödenmesi gereken para yeterli değildi. Sonuçta Haçlılar, para ödemek yerine Venedik'in Macar hâkimiyetindeki Zara şehrini zaptına yardım etmeyi kabul ettiler. Zara bir hıristiyan şehri olmasına rağmen Haçlılar tarafından 15 Kasım 1202'de ele geçirilip yağmalandı. Daha seferin başında Haçlılar'ın bu şekilde davranması, aslında Haçlı seferlerinin başından beri Doğu'daki din kadeşlerine yardım amacıyla değil sadece kendi çıkarlarına uygun olarak Doğu'da hâkimiyet kurmak üzere planlandığını bir defa daha ortaya koyuyordu. Haçlı ordusuna henüz Zara'da bulunurken, kardeşi III. Aleksios Angelos tarafından Bizans tahtından indirilmiş olan eski imparator II. Isaakios Angelos'un oğlu Aleksios'tan bir mesaj geldi. Aleksios Haçlılar'a, amcasının yerine kendisini tahta çıkardıkları takdirde Venedik'e olan borçlarını ödemeye, Mısır seferi için para ve yiyecek yardımı yapmaya, ayrıca kendilerine 10.000 kişilik bir Bizans kuvveti vermeye hazır olduğunu bildiriyordu. Haçlılar, Batı dünyasının uzun zamandır Bizans'a karşı beslediği kızgınlık ve kıskançlık duygularını tatmin etme fırsatı veren bu teklifi kabul ettiler. Haçlı filosu 24 Haziran 1203'te İstanbul önlerine geldi. Galata'da karaya çıkan Haçlılar gemilerini Haliç'e soktular. İmparator III. Aleksios Haçlılar'ın gelişine karşı önlem almamıştı. Ancak Haçlılar Haliç surlarına karşı hücuma geçince askerlerle birlikte halk da şehri savundu. Fakat 17 Temmuz günü Venedikliler surlarda gedik açınca imparator şehirden kaçtı. Hükümet bunun üzerine hapiste bulunan eski imparator II. Isaakios'u tahta çıkararak Enrico Dandolo'ya, taht iddiacısının babası tahta çıkarıldığı için artık savaşa gerek kalmadığını bildirdi. Haçlı saldırısı durduruldu ve Aleksios, 1 Ağustos 1203'te IV. Aleksios Angelos unvanını alarak babası ile beraber imparator ilân edildi. Bu arada II. Isaakios, Venedikliler'in istediği ve oğlunun daha önce yaptığı vaadleri kabul ettiğine dair antlaşmayı imzaladı. Fakat bunların yerine getirilmesi mümkün değildi. Öte yandan IV. Aleksios'un ısrarlarına rağmen İstanbul kilisesi Roma'nın üstünlüğünü ve Latin âdetlerini benimsemeyi kesinlikle kabul etmiyordu. Haçlılar'a ödenecek para da temin edilemiyordu. Çapulcu Haçlılar civar köylere saldırıyor, her şeyi yağmalıyordu. Surların dışında hiç kimsenin can güvenliği kalmamıştı. Birkaç Fransız'ın müslümanlara ait bir mescidi ateşe vermesiyle çıkan yangında şehrin büyük bir mahallesi kül oldu. IV. Aleksios'un parayı ödeyemeyip geciktirmesi Haçlılar'ı öfkelendiriyordu. Nihayet şehri zaptetmek hususunda Haçlılar'ı tahrik eden Venedikliler'in beklediği fırsat bir saray ihtilâli sayesinde gerçekleşti. 1204 Şubatında IV. Aleksios'u ve babasını tahttan indiren bu saray ihtilâli sonunda III. Aleksios'un damadı Murtzuphlos, V. Aleksios unvanıyla Bizans tahtına çıktı. Taht değişikliğini kendilerine karşı bir meydan okuma olarak değerlendiren Haçlılar şehri zaptetmeye karar verdiler. 6 Nisan'da yapılan ilk Haçlı saldırısı durduruldu, fakat bir hafta sonraki saldırıda şehir düştü (13 Nisan 1204). İmparator, patrik ve pek çok asilin kaçıp terkettiği savunmadan yoksun şehir, Enrico Dandolo ve Haçlı reislerinin izniyle üç gün boyunca yağmalanıp tahrip edildi.

Haçlılar İstanbul'u, 1099'da Kudüs'ü zaptettiklerinde yaptıkları korkunç katliama pek uygun düşen bir vahşetle yağmaladılar. Onların çılgınlığından dehşete düşen olayın şahidi Batılı yazarlar kaleme aldıkları eserlerde duydukları utancı açıkça belli etmişlerdir. 900 yıl boyunca hıristiyan dünyasının merkezi olan İstanbul bu yağma sonunda bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini kaybetti. Kiliseler, manastırlar, saraylar ve kütüphaneler yağma edildi. Sayısız ikon, kutsal emanet ve değerli eşya üzerlerindeki kıymetli taşlar sökülüp alınarak tahrip edildi veya çalınıp götürüldü. Hıristiyanlığın en kutsal kilisesi Ayasofya'ya atlarıyla giren Haçlı savaşçıları ikonları, ipekli halıları çaldılar; aziz tasvirleri ve kutsal kitaplar üzerinde tepinip şarkı söylediler. Blakhernae'deki Kutsal Meryem Kilisesi de aynı âkıbete uğradı. Venedikliler, imparatorluk merkezindeki kültür ve sanat eserlerinin birçoğunu toplayıp kendi şehirlerine götürürken Fransız ve Flamanlar da taşıyabilecekleri eşya dışında her şeyi vahşice tahrip ettiler. Sokaklarda koşuşan yaya Haçlı askerleri ve yere diz çöküp merhamet dilenen halkın üzerine atlarını süren Haçlılar kadın, yaşlı, çocuk demeden herkesi öldürüyor, fakirlerin evle-

Haçlı donanmasını Boğaziçi'nde gösteren (1204) bir minyatür (Bradford, s. 91)

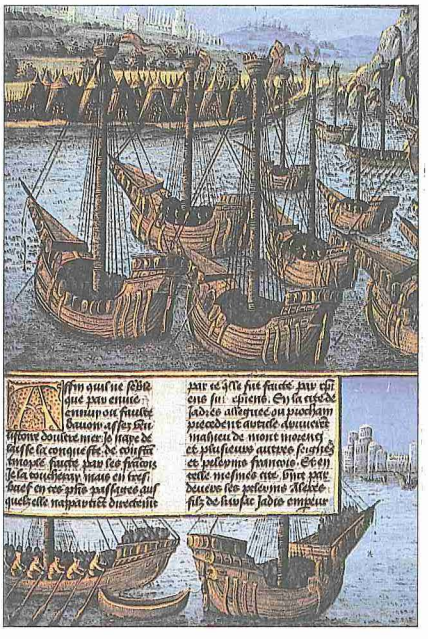

rini bile tahrip ediyordu. Saraylılar, asiller, hatta rahibeler bile gözü dönmüş Haçlılar'ın tecavüzüne mâruz kaldılar. Üçüncü günün sonunda "şehirler kraliçesi" İstanbul bir harabeye dönmüştü.

Haçlılar İstanbul'da Latin İmparatorluğu adıyla elli yedi yıl sürecek (1204-1261) bir hâkimiyet kurdular. Baudouin de Flandre imparator seçildi. İstanbul'un ilk Latin patriği Venedikli Thomas Morosini oldu. Bizans toprakları Haçlılar'la Venedikliler arasında paylaşıldı. Venedikliler, ticarî bakımdan kendileri için önem taşıyan kıyı şehirlerini ve adaları alırken Haçlılar Selânik, Yunanistan ve Pelopones'te küçük devletler kurdular. İstanbul'dan kaçan Bizans ileri gelenleri de Epiros bölgesinde ve İznik'te iki devlet tesis ettiler. Bu iki devlet yanında Bulgar Çarlığı ile de mücadele etmek zorunda kalan İstanbul İmparatorluğu'na 25 Temmuz 1261'de İznik Bizans Devleti son verdi. Ortadoğu'daki müslümanlar bakımından herhangi bir tehlike meydana getirmemiş olan Dördüncü Haçlı Seferi, Bizans İmparatorluğu'na vurduğu darbe ile Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin güçlenmesine yardımcı oldu. Anadolu Selçuklu Devleti artık Batı'dan gelecek önemli bir tehlike kalmadığından sınırlarını genişletme imkânı buldu. Antalya ile birlikte Akdeniz kıyılarını, ayrıca Karadeniz'de Samsun ve Sinop'u ele geçirerek ihtiyaç duyduğu limanlara kavuştu. Selçuklular, Anadolu ticaret yollarının taşıdığı önem sayesinde dünya ticaretinde söz sahibi oldular. Aynı zamanda Doğu Anadolu'dan Suriye'ye kadar uzanan bölgelerde devletin siyasî nüfuzu kuvvetlendi.

Beşinci Haçlı Seferi. Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonra Avrupa'da toplumun bazı kesimlerinde Haçlı ruhu hâlâ devam etmekteydi. Yıllardan beri vâizler halkı yeni bir Haçlı seferine davet ediyordu. Çocuklar bile bu çağrılardan etkilendiler. 1212'de Fransa ve Almanya'dan binlerce çocuk kutsal toprakları kurtarmak üzere yollara dökülüp yaya olarak Marsilya, Cenova ve Brindisi limanlarına kadar ulaştılar. Bu limanlarda bindikleri gemiler ya battı veya kayboldu, çocukların bir kısmı köle olarak satıldı. Papa III. Innocentius ise yeni bir Haçlı seferi için büyük gayret sarfediyordu. 1215'te Roma'da Lateran Konsili'nde sefere katılacak Haçlılar'a imtiyazlar ve günahlarının affı vaad edildi. Sefer için yeniden vergi konuldu. Müslümanlara askerî malzeme satılması yasaklandı. Çağrının duyurulması için pek çok vâiz ve gezgin şair (troubadour) görevlendirildi. 1216'da III. Innocentius'in ölümünden sonra papa seçilen III. Honorius da selefi gibi gayret gösterdi. 1217 yazının sonunda Beşinci Haçlı Seferi'nin ilk grubunu oluşturan Macar Kralı Andreas ve Avusturya Dükü Leopold'un birlikleri Akkâ'ya vardılar. Kıbrıs Kralı Hugue de Akkâ'ya geldi. Alman İmparatoru II. Friedrich ise bazı meselelerini halletmek üzere papadan yolculuğunu erteleme izni almıştı.

Akkâ'ya gelenler, 1218 ilkbaharında çoğunluğunu Alman askerlerinin teşkil ettiği bir Frizon donanması şehre ulaşıncaya kadar önemli bir şey yapmamışlardı. Bu donanma Jean de Brienne'in liderliğinde Mısır'a doğru yola çıktı. Üçüncü seferden beri Mısır'a bir saldırı yapılması düşünülüyordu. Haçlılar müslümanları Nil deltasından çıkarabilirlerse Süveyş ve Akkâ üzerinden onları kıskaca alabilir ve bu şekilde Kudüs'ü ele geçirebilirlerdi. I. el-Melikü'l-Âdil, Haçlı seferinin Mısır'ı hedef aldığını anlayınca Suriye'de ordu topladı. Mısır'daki nâibi olan oğlu el-Melikü'l-Kâmil Muhammed de Mısır ordusuyla Kahire'den kuzeye yürüyerek Dimyat'ın güneyinde Âdiliye'de ordugâhını kurdu. Fakat Haçlılar, 24 Ağustos 1218'de Dimyat önünde nehir üzerindeki kuleyi zaptettiler. Yaşı ilerlemiş olan el-Melikü'l-Âdil bu haberin üzüntüsüyle Dımaşk'ta vefat etti. Yerine Suriye'de küçük oğlu el-Melikü'l-Muazzam, Mısır'da büyük oğlu el-Melikü'l-Kâmil geçti. Haçlılar ise yeni kuvvetlerin gelmesini bekledi. Papa tarafından hazırlanan ve çoğunluğunu Fransızlar'ın teşkil ettiği Kardinal Pelagius'un idaresindeki Haçlı ordusu eylül ayında Dimyat'a geldi. Ancak Pelagius Haçlılar'ı kilisenin yönetiminde saydığından o zamana kadar ordunun başında bulunan Kral Jean de Brienne'in liderliğini kabul etmedi ve papanın elçisi sıfatıyla sadece kendisinin başkumandan olabileceğini söyledi. Haçlılar 1219 Şubatında müslümanların boşalttığı Âdiliye'yi ele geçirdiler. el-Melikü'l-Kâmil'in buradan geri çekilmesinin asıl sebebi, kendisine yönelik bir suikast girişimini haber almış olması idi. el-Melikü'l-Âdil ordusunu güneydoğuya Üşmûn'a çekmiş ve burada Suriye'den yardıma gelen kardeşi el-Melikü'l-Muazzam ile buluşmuştu. Fakat iki ordunun birleşmesiyle de Haçlılar'ı geri atmak mümkün olmadı. el-Melikü'l-Kâmil ekim ayında Haçlılar'la anlaşmaya çalıştı ve Mısır'ı boşalttıkları takdirde kendilerine Kudüs'ü vermeyi teklif etti. Jean de Brienne ve pek çok Haçlı bu teklifi kabule taraftar olduğu halde, müslümanlar tarafından surları yıkılmış olan Kudüs'ün elde tutulmasını imkânsız gören Pelagius ve onu destekleyen İtalyanlar teklifi reddettiler. Nihayet Haçlılar 5 Kasım 1219'da Dimyat'ı ele geçirdiler. Şehrin idaresi Jean de Brienne'e verildi. Pe-

"Halkın Seferi"ne katılan yaya Haçlılar'ı tasvir eden bir minyatür (Runciman, s. 70)

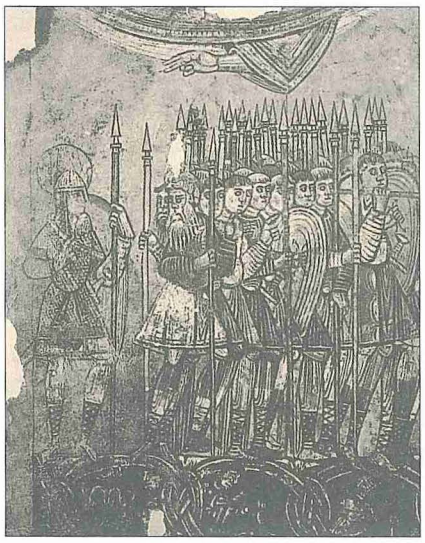

Mukaddes Roma İmparatoru ve Sicilya Kralı II. Friedrich'in taç giymesini gösteren bir minyatür (Bradford, s. 92)

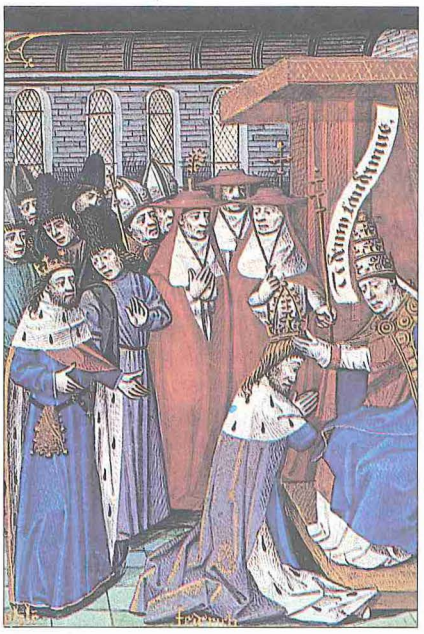

lagius ise bütün Mısır'ın zaptedileceğini ve müslümanların tamamen imha edileceğini hayal ediyordu. Dimyat'a yerleşen Haçlılar şehirde imar faaliyetlerine başladılar ve bu arada ulucamiyi katedrale çevirdiler. Şehir halkı köle olarak satıldı. Küçük çocuklar vaftiz edilip kilise hizmetinde görev yapmak üzere din adamlarının yanına verildi. Ele geçen hazineler ve değerli eşya Haçlılar arasında paylaşıldı.

Haçlılar Dimyat'ta bir yıldan fazla herhangi bir faaliyette bulunmadılar. Bu arada el-Melikü'l-Kâmil donanmasını teçhiz edip 1220 yazında Kıbrıs'a gönderdi. Müslümanlar, Limasol önünde demirlemiş olan bir Haçlı donanmasına âni bir baskın düzenleyerek bütün gemileri ele geçirdiler, binlerce kişiyi de esir aldılar. Pelagius hâlâ İmparator II. Friedrich'in gelmesini bekliyordu. Friedrich bizzat gelmedi. Bavyera Dükü Ludwig ise büyük bir kuvveti Mısır'a yolladı. Endişeye kapılan el-Melikü'l-Kâmil, Haçlılar'a otuz yıllık bir mütareke karşılığında Kudüs'ü ve Filistin'i bırakmayı teklif etti. Fakat Pelagius bu teklifi de geri çevirdi. Pelagius ve Ludwig müslümanlara saldırmaya karar verdiler. Jean de Brienne yeniden Akkâ'dan Mısır'a geldi. 12 Temmuz 1221'de 630 gemi, 5000 şövalye, 4000 okçu ve 40.000 yaya askerden oluşan Haçlı ordusu harekete geçti. el-Melikü'l-Kâmil, kendi kuvvetlerini Dimyat yakınlarındaki Bahrüssagîr'in arkasına çekip nehrin iki tarafında hazırlanan mevzilere yerleştirdi. Haçlılar 24 Temmuz'da Bahrüssagîr'e ulaşarak müslüman kuvvetlerinin karşısına geçtiler. Nil sularının taşma zamanıydı. Ancak sular daha yükselmeden Suriye'den yardıma gelen müslüman ordusu Menzele gölü (Buhayretülmenzele) yakınında kanalı geçerek Haçlılar'la Dimyat arasına yerleşti. Kanalın suları yükselince el-Melikü'l-Kâmil'in gemileri harekete geçip Haçlı donanmasının geri çekilme yolunu kesti. Pelagius, Haçlı ordusunun her taraftan kuşatıldığını ve çok az yiyecek kaldığını görünce 26 Ağustos'ta geri çekilme emri verdi. Müslümanlar su bentlerini açarak Haçlılar'ın geçeceği araziyi sular altında bıraktılar. el-Melikü'l-Kâmil'in Türk süvarisi ve zenci piyadeleri Haçlılar'ın üzerine saldırdı. Kral Jean ve tarikat şövalyeleri bu hücumu durdurdularsa da binlerce Haçlı öldü. 28 Ağustos'ta Pelagius barış teklifinde bulundu ve el-Melikü'l-Kâmil'in şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Haçlılar Dimyat'ı terketmeyi ve imparatorun da onaylayacağı sekiz yıllık bir mütarekeyi kabul ettiler. İki tarafın esirleri mübâdele edildi. 8 Eylül 1221'de Haçlı ordusu Mısır'dan ayrılınca el-Melikü'l-Kâmil Dimyat'a girdi. Beşinci Haçlı Seferi de böylece son buldu. Hayal kırıklığına uğrayan Haçlılar Pelagius'u, papayı ve imparatoru suçluyorlardı. Batı'nın bu saldırısı İslâm dünyasında yeni bir birlik düşüncesi doğurdu. Öte yandan Beşinci Haçlı Seferi'nden Mısır'ın yerli hıristiyanları zarar gördü. Bunların vatandaşlık haklarında kısıntılar yapıldı. Ağır vergiler konuldu ve kiliseler kapatıldı. İtalyan tâcirleri de İskenderiye'deki itibarlarını kaybettiler.

Altıncı Haçlı Seferi. Beşinci Haçlı Seferi'nin başarısızlığı İmparator II. Friedrich'e büyük bir sorumluluk yüklemişti. Friedrich, 1225'te Jean de Brienne'nin kızı "Kudüs kraliçesi" unvanını taşıyan Jolande ile evlendikten sonra Haçlı devletinin kralı sıfatıyla artık sefere çıkmak zorunda olduğunu anladı. Bu sefere katılan ordunun büyük kısmı 1227 yazının sonunda İtalya'dan denize açıldı, Friedrich hastalık sebebiyle yine geride kaldı. Bu sırada, kendisiyle anlaşmaya taraftar görünen Mısır Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in elçilerini kabul etti. Ancak Papa IX. Gregorius hastalık mazeretini reddederek Friedrich'i aforoz etti. Friedrich 1228 Haziranında aforoz edilmiş bir Haçlı olarak yola çıktı. Ayrıca taşıdığı kral sıfatını da 1228 Nisanında karısının ölümüyle kaybetmiş olup Doğu'ya sadece oğlu küçük kral Konrad'ın vasîsi olarak gidiyordu.

Friedrich 21 Temmuz'da Kıbrıs'a vardı. Kıbrıs'ın idaresi, I. Hugues'ün oğlu genç kral I. Henri'ye nâib tayin edilmiş olan Beyrut hâkimi Jean d'Ibelin'in elinde bulunuyordu. İmparator Friedrich ise Doğu'daki bütün hâkimiyetin kendisine ait olduğunu düşünüyordu. Jean d'Ibelin ve baronlar, her ne kadar onun Kıbrıs üzerindeki yüksek hâkimiyetini tanımaya hazır idiyseler de imparatorun Akkâ'da sadece oğlu Konrad için nâiblik iddia edebileceğini söylüyorlardı.

Akkâ'ya giden Friedrich orada daha fazla muhalefetle karşılaştı. Aforoz edildiği haberi şehre ulaştığından daha önce kendisini destekleyen pek çok kişi şimdi onu reddediyordu. Friedrich sadece, Alman şövalye tarikatı ile beraberinde getirdiği küçük Haçlı ordusunun desteğine sahipti. Ayrıca Doğu'daki bütün Haçlılar'ın kendisine katılması halinde bile müslümanlara karşı güçlü bir ordu çıkaracak durumda değildi. Bu sebeple diplomasi yoluna başvurdu ve Sultan el-Melikü'l-Kâmil ile Kudüs'ün teslimi hususunda yeniden görüşmelere başladı. 626'da (1229) imzalanan anlaşma ile Yafa'ya kadar uzanan bir şeritle birlikte Kudüs, Beytülahm (Bethlehem), Nâsıra (Nazareth) şehirleri, Montfort ve Toron kaleleri de dahil Celîle bölgesi ve Sayda etrafında müslümanların elinde bulunan arazi Haçlılar'a veriliyordu. Kudüs'te Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ ile Harem-i şerif müslümanların elinde kalacak, müslümanlar şehre girip serbestçe ibadet edebilecekleridi. Friedrich Kudüs'ün surlarını yeniden inşa ettirebilecekti; fakat bu tâviz sadece onun şahsına veriliyordu. İki tarafın elinde bulunan esirler serbest bırakılacak ve anlaşma on yıl için geçerli olacaktı. Haçlı seferleri tarihinde benzeri görülmeyen bu anlaşma ile Haçlılar savaşmadan Kudüs bölgesini yeniden ele geçirmişlerdi. İslâm dünyası dehşet içinde kaldı. Sultan el-Melikü'l-Kâmil'in en sadık adamları bile ona karşı çıkıyorlardı. Sultanın yeğeni el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd Dımaşk'ta bu anlaşmayı protesto için matem ilân etti. Diğer taraftan hıristiyanlar da anlaşmanın uygulanmasının pek mümkün olmadığını düşünüyorlardı. Friedrich 17 Mart'ta Kudüs'e girdi. Ancak hâlâ aforozlu olduğu için patrik şehirde dinî faaliyeti ve kilisede âyinleri yasaklamıştı. Bu sebeple Kutsal Mezar Kilisesi'ndeki törene hiçbir din adamı katılmadı ve Friedrich krallık tacını kendi elleriyle başına koymak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra da Kudüs'ü terkedip önce Akkâ'ya, oradan da Avrupa'ya döndü.

Friedrich 23 Temmuz 1230'da papa ile barışıp aforozdan kurtulunca Doğu'da hukukî durumu güçlendi. 1231 sonbaharında kendisinin elçisi sıfatıyla Riccardo Filangieri kumandasında bir orduyu Doğu'ya gönderdi. Ancak adamları vasıtasıyla Doğu'da uygulamak istediği idare Kudüs ve Kıbrıs'ta kargaşa doğurdu. Zira Doğu'nun idaresi hususundaki düşünceleri Kudüs baronlarının fikrine uymuyordu. Baronlar, Akkâ'da teşkil edilen bir meclis desteğiyle Jean d'Ibelin'i belediye başkanı ilân ederek imparatorun temsilcisi Filangieri'ye karşı çıktılar. Cenovalılar da baronların yanında yer aldı. Alman askerî tarikatı, Antakya hâkimi Bohemund ve Pisalılar Filangieri'yi destekledilerdi. Templier ve Hospitalier tarikatları ile Venedikliler ise tarafsız kaldılar. Böylece mücadele iç savaşa dönüştü. Sonunda Kıbrıs'ta baronlar üstün geldi ve 1233'te I. Henri kral ilân edildi. Kıbrıs'ta barışın

kurulmasından ve 1236'da Jean d'Ibelin'in ölümünden sonra bile Kral Konrad'ın nâibi sıfatıyla Sûr'da bulunan ve Kudüs'ün hâkimiyetini elinde tutan Filangieri'ye karşı Suriye sahilinde mücadele sürdü. Nihayet 1243'te Akkâ'daki meclis, şahsen Doğu'ya gelmediği gerekçesiyle Friedrich'in oğlu Konrad'a bağlılık yeminini reddederek onun en yakın akrabası olan Kıbrıs'ın ana kraliçesi Alice'i krallığın nâibesi tayin etti. Fakat baronların kazandığı bu zafer krallığın bölünmesine sebep oldu. Çünkü bu arada İslâm dünyasında yeni güçler belirmekte ve müslümanların gücü artmaktaydı.

Mısır Sultanı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in 1238'de ölümünden sonra halefleri arasında çıkan iktidar mücadelesini sultanın büyük oğlu el-Melikü's-Sâlih Eyyûb kazanarak duruma hâkim olmuştu. Bu arada 1239'da on yıllık barış süresi bittiğinde, Doğu'ya gelmiş bulunan Navarra Kralı Thibaut da Champagne'ın ve daha sonra İngiltere Kralı III. Henri'nin kardeşi Kont Richard of Cornwall'ın Haçlı seferleri krallığa önemli bir fayda sağlamamıştı. Bu yıllarda Moğollar tarafından Batı'ya doğru itilen, el-Cezîre ve Kuzey Suriye bölgesinde bulunan Hârizmli Türkler Mısır sultanının desteğini kazanmış ve Haçlılar'a karşı Filistin'e hücum etmek üzere çağrılmışlardı. 1244 ilkbaharında Kudüs ile Dımaşk arasında yapılan ittifak, Mısır sultanının yardımıyla Hârizmliler'in 11 Temmuz 1244'te Kudüs'ü ellerine geçirip yağmalamalarını engelleyemedi. Böylece Kudüs kesin olarak Haçlılar'ın elinden çıktı. Aynı yılın sonbaharında, Humus ve Dımaşk Eyyûbî hâkimleriyle birleşen Akkâ krallık ordusu Gazze yakınında, Baybars kumandasındaki Hârizmliler ve Mısır ordusuna karşı yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğradı. Böylece krallık için daha önce diplomasi yoluyla kazanılmış olan bütün haklar kaybedildi.

Sultan Eyyûb 1245'te Dımaşk'a sahip olduktan sonra 1247'de Taberiye ve Askalân'ı Haçlılar'dan geri aldı. Bu arada Kraliçe Alice'in ölümüyle (1246) Akkâ krallık niyâbeti oğlu Kıbrıs Kralı I. Henri'ye geçmişti. Henri de Balian d'Ibelin'i kendisine vekil tayin etmiş, Philippe de Montfort'un Sûr hâkimiyetini tasdik etmişti. 1247'de Balian'ın ölümü üzerine kardeşi Jean d'Arsuf onun yerini aldı ve kendi oğlu Jean da Beyrut hâkimi oldu. Antakya Hükümdarı V. Bohemund ise krallıkta yaşanan olayların dışında kalmaya gayret etti. Papanın emirleri doğrultusunda Kilikya Ermenileri ile ilişkilerini dostça sürdürüyordu. Kilikya Ermeni Kralı Hethum, Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev'in devamlı saldırılarına karşı kendini savunmakla meşgul olduğundan Antakya'nın dostluğuna muhtaçtı. Eyyûbîler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan Moğollar, bölünmüş hâkimiyetlerine rağmen Haçlılar'ın Doğu'da bir süre daha tutunmalarını sağladı.

Yedinci Haçlı Seferi. Kudüs'ün müslümanların eline geçmesinden bir yıl sonra 1245'te Papa IV. Innocentius, Avrupa'da kilise içinde çıkan büyük sorunları ve İtalya'da İmparator II. Friedrich ile gittikçe gerginleşen durumun nasıl halledileceğini görüşmek üzere Lyon'da bir konsil topladı. Bu arada Doğu'dan âcil yardım çağrıları gelmekteydi. Bu çağrılara cevap verecek durumda olmayan papa, Fransa Kralı IX. Saint Louis'nin yeni bir Haçlı seferinin liderliğini yapacağını açıklaması üzerine ona destek verdi. Yine her tarafa vâizler gönderildi ve vergiler kondu. Friedrich'in aksine dindar, muktedir ve iyi bir savaşçı olan Louis Haçlı seferinin Tanrı'nın isteği olduğuna inanıyordu.

Louis'nin sefer hazırlığı üç yıl sürdü. İngiltere ile barış yapıldı ve İmparator Friedrich'in rızâsı alındı. Haçlı ordusunu gemilerle Doğu'ya götürmek üzere Cenova ve Marsilya ile anlaşma yapıldı. Fransa'nın idaresi ana kraliçe Blanche'ın eline bırakıldı. Daha sonra Kral Louis yanında karısı, kardeşleri, pek çok Fransız asili ve şövalyesiyle küçük bir İngiliz birliği bulunduğu halde 1248 Ağustosunda yola çıktı. Haçlı ordusu 17 Eylül'de Kıbrıs'a ulaştı. Akkâ Krallığı'nın baronları, Templier ve Hospitalier şövalyeleri de adaya geldiler. Görüşmeler sonunda seferin yine Mısır'a yapılması kararlaştırıldı. Ancak mevsim uygun değildi; ayrıca Eyyûbî hükümdarı ile müzakerelerde bulunma imkânı da vardı. Fakat Louis pazarlık fikrine taraftar olmuyor ve müslümanlarla savaşmak için buraya geldiğini söylüyordu. Nihayet Haçlı ordusu 1249 Mayısında Kıbrıs'tan denize açıldı. Bu orduya karşı koyamayan müslümanlar Dimyat'ı da boşaltıp Mansûre'ye geri çekildiler. Böylece Dimyat tekrar hıristiyanların eline geçti. Bir süre sonra kardeşi Alphonse de Poitou'nun Fransa'dan takviye birlikleriyle gelişi Kral Louis'nin durumunu güçlendirdi. Bu arada Sultan el-Melikü's-Sâlih Eyyûb'un ölümü Kahire'de karışıklıklara sebep oldu. Haçlılar Kahire üzerine yürümeye karar verdiler. 1250 Şubatında Bahrüssagîr yakınında kanalı geçen kralın kardeşi Robert d'Artois kumandasındaki Haçlılar'ın öncü birlikleri, Mansûre'den 3 km. mesafedeki Mısır karargâhına âni bir baskın yaptı. Hazırlıksız yakalanan müslümanların çoğu kılıçtan geçirildi, pek az kişi kaçıp Mansûre surlarına sığınabildi. Ancak Robert d'Artois asıl orduyu beklemeden Mansûre'yi de ele geçirip Mısır ordusunu tamamen imha etmek istiyordu. Bu sebeple kaçan Mısırlı askerleri takibe koyuldu. Öte yandan baskın sırasında şehid düşen başkumandan Fahreddin'in yerine Baybars kumandayı eline almış, birlikleri yeniden düzene sokmuştu. Baybars Mansûre'ye giren Haçlılar'ı şehirde tuzağa düşürdü; 290 şövalyeden ancak beşi canını kurtarabildi. Mısır birlikleri bu defa kanalı geçmiş olan Haçlı ordusuna arka arkaya saldırdıysa da üstünlük sağlayamayıp Mansûre'ye çekildi. Kral Louis'nin kazandığı bu başarı Haçlılar'ın son başarısı olmuştur.

Louis, Mansûre yakınında yeni bir girişimde bulunmadan iki ay bekledi. Bu arada, 23 Kasım 1249'da ölen el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un Suriye'de bulunan büyük oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah 1 Şubat 1250'de Mansûre ordugâhına gelerek sultan olmuş ve ardından Haçlı ordusuna Dimyat'tan yiyecek taşıyan gemileri ele geçirmişti. Çok geçmeden Haçlılar açlık ve hastalıktan perişan duruma düştüler. Sonunda Louis ordusunu Dimyat'a geri çekme kararı aldı. Ayrıca Dimyat karşılığında Kudüs'ün verilmesi teklifiyle elçilerini Turan Şah'a gönderdi. Fakat teklif reddedildi. Bundan sonra geriye yürüyüş başladı (5 Nisan). Mansûre'deki Memlükler de Haçlılar'ı takibe koyuldular ve Kral Louis dahil hemen bütün kumandanları esir alarak ordunun kayıtsız şartsız teslimini sağladılar. Louis Dimyat'ı teslim ederek kendini, 1 milyon Bizans altını ödemek şartıyla da ordusunu kurtarabilecekti. Dimyat 6 Mayıs 1250'de teslim oldu ve kral serbest bırakıldı. Fidyesinin ilk taksidini ödeyip Akkâ'ya gitmek üzere Mısır'dan ayrılan Kral Louis dört yıl Akkâ'da kaldıktan sonra Fransa'ya döndü. Onun Haçlı seferi Doğu Krallığı'na hemen hiç fayda sağlamamıştı.

Aynı yıl Alman Hükümdarı Konrad'ın ölümü üzerine "Kudüs kralı" unvanı oğlu Konradin'e geçti, ancak krallık yine vekillerle idare edildi. Bu arada krallık ticarî rekabet yüzünden birbirine giren Venedik, Cenova ve Pisalılar'ın mücadelesiyle âdeta bir iç savaşa sürüklendi. Bu yıllar-

da Hülâgû'nun idaresindeki Moğollar Mezopotamya'ya girmiş ve 1258'de Bağdat'ı zaptederek Abbâsî Halifeliği'ne son vermişti. Moğollar'ın güneye ilerleyişi, 1250'de Eyyûbîler'e son verip Mısır'a hâkim olan Memlük Sultanı Kutuz tarafından Aynicâlût'ta kazanılan zaferle durduruldu (1260). Aynı yıl Baybars Kutuz'u öldürüp Mısır Memlük sultanı oldu. I. Baybars, Doğu Krallığı'nı kıyıda sadece birkaç şehre sığınacak kadar küçülttü. 1265'te Kaysâriye, Hayfa ve Arsuf'u aldı. 1266'da Safed ve Celîle bölgesi zaptedilirken ikinci bir Memlük ordusu, Moğollar'ın taraftarı olan Ermeni Kralı Hethum ve damadı Antakya-Trablus hâkimi VI. Bohemund'a karşı yürüdü. 24 Ağustos 1266'da Ermeniler'i yenilgiye uğratan Memlükler Adana, Tarsus, Misis ve Sîs şehirlerini yakıp yıktıktan sonra pek çok esir ve ganimetle geri döndüler. 1268'de Yafa ve Beaufort Kalesi'nin ele geçirilmesinin ardından Baybars Antakya önüne geldi, şehir bir süre kuşatıldıktan sonra 18 Mayıs'ta zaptedildi. Halkın çoğu öldürüldü, geri kalanlar esir alındı. Antakya'nın kaybı hıristiyanlar için büyük darbe oldu. Bunun sonucunda Doğu'daki Haçlı hâkimiyeti hızla çökmeye başladı.

Sekizinci Haçlı Seferi. Fransa Kralı IX. Louis 1267 yılında yeni bir Haçlı seferinin hazırlıklarına başlamış ve üç yıl sonra yola çıkacak duruma gelmişti. Ancak Hohenstaufen hânedanına karşı papa tarafından desteklenerek Sicilya ve Güney İtalya hâkimiyetini eline geçirmiş bulunan Fransa kralının kardeşi Charles d'Anjou, onun bu teşebbüsünü kendi çıkarı doğrultusunda kullanarak seferin Doğu'ya değil Tunus üzerine yapılmasını sağladı. Kral Louis, 18 Temmuz 1270'te büyük bir orduyla Afrika'da Kartaca önünde karaya çıktı. Hıristiyanlara karşı hoşgörülü davranan Hafsî Hükümdarı I. Ebû Abdullah Muhammed el-Müntasır'ın Hıristiyanlığı kolayca kabul edeceği hususunda kardeşi Charles'ın sözlerine inanan Louis, bu suretle daha sonraki Haçlı seferleri için stratejik bakımdan büyük önem taşıyan Tunus'a hâkimiyetin sağlayacağı yararları hesaplamıştı. Ebû Abdullah ise Haçlılar'ın gelişinden önce başşehrini iyice tahkim edip savunmaya hazırlanmıştı, fakat savaşmasına lüzum kalmadı. Haçlı ordugâhında birden bire salgın hastalıklar başladı. Binlerce asker ve şövalye, bu arada Kral Louis, oğlu Jean Tristan ve pek çok asilzade bir ay içinde öldü. Charles d'Anjou Sicilya filosuyla gelerek geriye kalanları toplayıp İtalya'ya götürdü.

Doğu'da Haçlı Hâkimiyetinin Sonu. Sekizinci Haçlı Seferi'nin Tunus'ta yok olup gitmesi, Avrupa'dan sürekli yardım bekleyen Doğu'daki Haçlılar'ın bütün ümitlerini söndürdü. Antakya'nın fethinden sonra Fransa kralının seferine karşı Mısır'ı savunmak zorunda kalabileceğini düşünen I. Baybars, 1271'de yeniden Suriye'ye yürüyerek Haçlılar'ın elinden Safîta, Krak des Chevaliers, Montfort kalelerini aldı. Böylece Franklar'ın hâkimiyeti sadece kıyıda ellerinde tuttukları birkaç şehirle sınırlı kaldı. Bu arada krallık içindeki çekişmeler de sürüp gidiyordu. İmparator II. Friedrich zamanından beri krallık, hep orada bulunmayan hükümdarlar tarafından idare edilmişti. Fakat 1268'de son Hohenstaufen hânedanı üyesi Konradin'in ölümünden sonra krallık tacı Kıbrıs Kralı III. Hugues'e verildi. Ancak ne yeni kralın gayretleri, ne de 1271'de ordusuyla Akkâ'ya gelen İngiltere kralının oğlu Edward'ın çabaları krallıkta birliği sağlayabildi. 1272'de Edward yurduna geri döndü. Kral III. Hugues de 1276'da kavgaların bir türlü son bulmadığı krallık topraklarından ayrılıp Kıbrıs'a gitti. Bu arada Doğu Akdeniz'i hâkimiyeti altına almak amacıyla bir süreden beri uğraşan Sicilya Kralı Charles d'Anjou, nihayet papanın desteğiyle Doğu krallık tahtı üzerinde en yakın hak sahibi olan Marie d'Antioche'dan bu hakkı satın aldı (1277). Charles Kudüs kralı sıfatıyla Akkâ'ya bir temsilci yolladı. Ancak Charles'ın ilgisi krallıktan ziyade Bizans Devleti'ne yönelikti. Bütün gayesi, 1261'de yeniden kurulan Bizans Devleti'ni ortadan kaldırıp tekrar Latin hâkimiyetini tesis etmekti. Fakat Charles gayesine ulaşamadan 1285'te öldü. Onun ölümünden sonra Doğu Krallığı'ndaki baronlar Kıbrıs Kralı II. Henri'yi hükümdarları olarak tanıdılar.

Bu arada Haçlılar 1277'de I. Baybars'ın ölümüyle geçici bir rahatlık duydular. Moğollar ve Ermeni Kralı III. Leo da krallığın yeniden güçlenmesini desteklemekteydiler. Fakat 1279'da Memlük tahtına çıkan Kalavun, tekrar Suriye'ye giren Moğollar'ı 30 Ekim 1281'de Humus önlerinde yapılan savaşta yenilgiye uğratınca Moğollar Fırat'ın gerisine çekildi ve böylece Haçlılar'la Moğollar'ın birleşmesi önlendi. Bundan sonra Kalavun önce Merkab Kalesi'ni zaptetti (1285). Memlükler karşısında krallığın güçsüzlüğü İlhanlı Hükümdarı Argun'u da endişeye düşürmekteydi. Argun, Haçlılar'la bir ittifak yaparak krallığı yaşatmak için yeni bir Haçlı seferi hususunda Avrupa ile temasa geçti. Elçisi Rabban Sauma'yı papaya, Fransa ve İngiltere krallarına gönderdi. Ancak bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Öte yandan Kalavun, Antakya Prinkepsliği'nden kalan son şehir Lazkiye'yi aldı (1287). Ardından büyük bir orduyla Trablus'u kuşatan Kalavun 26 Nisan 1289'da şehri zaptetti ve deniz kuvvetleri hâlâ güçlü olan Haçlılar'ın burasını yeniden ele geçirme teşebbüslerini önlemek üzere şehrin surlarını tamamen yıktırdı.

Trablus'un kaybı Akkâlılar'ı büyük bir endişeye düşürdü. Kral Henri, Sultan Kalavun'dan krallık ve Kıbrıs için esasen mevcut olan anlaşmanın uzatılmasını istedi ve teklifi kabul edildi. Henri ayrıca âcilen yardım gönderilmesi gerektiğini Avrupa'ya bildirdi. Bu çağrıya İtalya'dan olumlu cevap geldi. Venedikliler yirmi, Aragon kralı da beş gemiyle bu sefere katıldılar. 1290 Ağustosunda Akkâ'ya varan İtalyan Haçlıları şehirde ticaretle uğraşan müslümanlara saldırmaya başladılar, daha sonra da şehirdeki bütün müslümanları öldürdüler. Katliam haberini duyan Sultan Kalavun 4 Kasım 1290'da ordusuyla Kahire'den yola çıktı. Ancak altı gün sonra hastalandı ve ölümünden önce oğlu el-Melikü'l-Eşref Halîl'den seferi devam ettireceğine dair söz aldı. Ancak mevsim geçtiğinden sefer ilkbahara ertelendi.

el-Melikü'l-Eşref hazırlıklarını tamamladıktan sonra 6 Mart 1291'de Kahire'den hareket etti. Hâkimiyeti altındaki bölgelerden getirttiği kuşatma aletleri ve mancınıklarla takviye ettiği ordusuna Dımaşk ve Hama birlikleri de katıldı. Akkâ önüne ulaşan müslüman ordusu 6 Nisan'da şehri kuşattı. Aralarındaki anlaşmazlıkları bir yana bırakan Akkâlı baronlar, Templier, Hospitalier ve Alman tarikat şövalyeleri, Venedikliler ve Pisalılar, Kral Henri ile birlikte Kıbrıslı şövalyeler, ayrıca eli silâh tutan şehir halkı savunmaya katıldılar. Bir buçuk ay süren çatışmalardan sonra 18 Mayıs 1291'de Akkâ fethedildi. Şehirde bulunanların çoğu öldürüldü; geri kalanlar esir alındı. Daha sonra el-Melikü'l-Eşref'in gönderdiği bir ordu 14 Temmuz'da Sûr şehrini ve 31 Temmuz'da Beyrut'u ele geçirdi. Bu sırada sultan hiçbir direnişle karşılaşmadan Hayfa'yı aldı. Son olarak da Templier şövalyelerine ait iki büyük kale Antartus (Tortosa) 3 Ağustos'ta, Aslit 14 Ağustos'ta zaptedildi. Sultanın askerleri birkaç ay boyunca kıyı bölgelerinde dolaşıp muhtemel bir Haçlı saldırısına yararlı olabilecek her şeyi imha ettiler. Kaleler yıkıldı,

meyvelikler kesildi, su tesisleri kullanılmaz hale getirildi.

Son Haçlı Seferleri. el-Melikü'l-Eşref'in 1291'de Haçlılar'ın Filistin'deki hâkimiyetine son verip Akkâ'yı fethetmesi Avrupa'da büyük üzüntü meydana getirdi; fakat 1187'de Kudüs'ün kaybı gibi büyük yankı uyandırmadı, zira sonuç görünüyordu. Papa IV. Nicolaus, 1291'den önce Doğu'ya yardım sağlamak için çok gayret sarfetmişti. Fakat ne kendisi ne de halefleri yeterince yardım temin edebildiler. Yine de Avrupa'da Haçlı seferi propagandaları sürüp gitti. Yıllarca değişik projeler üretildi. Meselâ Fransız misyoneri Ramon Lull *Liber de Fine* adlı eserinde, askerî güç kadar etkili vaazların da yer alacağı bir programın uygulanması gerektiğini ileri sürdü. Fransız hukukçusu Pierre Dubois, Fransa Kralı IV. Philippe'in liderliğinde yapılacak bir sefer için ayrıntılı bir proje hazırladı. Templier tarikatının üstadı Jacob de Molay, 1307'de papaya sunduğu raporda önce Akdeniz'de deniz üstünlüğünün sağlanmasını, ardından Batı krallarının büyük kuvvetlerle Kıbrıs'ta toplanıp yeniden Suriye'de karaya çıkmalarını tavsiye ediyordu. 1321'de tarihçi Marino Sanudo *Secreta Fidelium Crucis* adlı eserinde, Mısır'a ekonomik ambargo uygulanmak suretiyle Doğu'nun zayıflatılabileceğini iddia ediyordu. Ancak bu projelerin hiçbiri uygulanamadı. Avrupa'da heyecan uyandıran bu propagandalardan, yeni bir Haçlı seferi düzenleyeceğini söyleyerek kiliseden durmadan para çeken Fransa Kralı Philippe yararlandı. İngiltere Kralı Edward ise ülkesinde yeni bir Haçlı seferiyle ilgilenemeyecek kadar İskoçya sorunlarıyla meşguldü. Ayrıca Fransa ve İngiltere arasındaki rekabet 1337'de bu iki ülkeyi Yüzyıl savaşlarına sürükleyecekti. Kutsal ülkede savaşmak amacıyla kurulmuş şövalye tarikatları da Doğu'yu bir yana bırakmışlardı. Alman şövalye tarikatı, Akkâ'nın kaybından sonra faaliyetlerine Baltık bölgesinde devam etmekteydi. Hospitalier şövalyeleri önce Kıbrıs'ta karargâh kurmuşlar, 1308'de Rodos adasını ele geçirip merkezlerini buraya taşımışlardı. Templier tarikatına gelince, bu tarikatın mensupları 1308'de Kral IV. Philippe'in zulmüne uğrayıp önce Fransa'da, daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde tutuklandılar ve öldürüldüler, malları ve mülkleri ellerinden alındı. 1312'de Papa V. Clementius bir emirnâme ile bu tarikata son verdi. Bu gelişmeler sonucunda ismen Kudüs kralı unvanını taşıyan Kıbrıs kralları, kutsal ülkeyi yeniden ele geçirme faaliyetlerini Doğu'da yürütebilecek yegâne kişiler olarak kaldılar. Yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesini yıllarca bekleyen ve bu iş için Doğu'da önemli bir üs teşkil eden Kıbrıs uzun süre müslümanlardan ciddi bir tehditle karşılaşmadı.

1359'da Kıbrıs kralı olan I. Pierre yüreği Haçlı ateşiyle yanan bir kişiydi. İlk savaşlarını, Ermeniler'den Korykos Kalesi'ni satın almak suretiyle ayak bastığı Anadolu'da Türkler'e karşı yaptı. 1362'de, yeni bir Haçlı seferini gerçekleştirmek amacıyla Batı ülkelerini dolaşmaya başladı. Rodos, Venedik, Cenova'dan sonra Fransa'da papa ve Kral II. Jean ile görüştü. Kral Haçlı seferi konusunda iş birliği vaad etti ve birçok asilzadesiyle birlikte Haçlı yemini etti. Papa da kutsal savaş çağrısında bulundu. Daha sonra Pierre İngiltere ve Almanya'ya giderek her taraftan Haçlı seferi için vaadler aldı. 1365'te Doğu'ya dönerken Venedik'te güçlü bir Haçlı ordusu toplanmış bulunuyordu. Ordu önce Rodos'a geldi ve orada gizli tutulan hedefin İskenderiye olduğu açıklandı. 156 gemiden oluşan donanma 9 Ekim'de İskenderiye önlerine geldi. Şehir halkı ve garnizon gafil avlanmıştı. Ertesi gün Haçlılar'ın karaya çıkmasına engel olmaya çalışan garnizon kahramanca savaştıysa da başarı sağlayamayıp surların gerisine çekildi. Haçlılar surlara saldırdılar ve çok az sayıda askerin savunduğu doğu surlarını aşıp İskenderiye'ye girdiler.

11 Ekim günü bütün şehir Haçlılar'ın eline geçmiş bulunuyordu. Haçlılar zaferlerini görülmemiş bir vahşet ve zulümle kutladılar. 250 yıllık kutsal savaş Haçlılar'a insanlığın ne olduğunu öğretememişti. Haçlılar şehrin zenginliği karşısında çılgına döndüler. Müslümanların yanı sıra yerli hıristiyanlar ve yahudiler de onların vahşetinin kurbanı oldular. Camiler, türbeler yağmalandı; halk kılıçtan geçirildi. Müslüman, hıristiyan ve yahudi 5000'in üstünde insan esir alındı. Bütün eşyalar limandaki gemilere taşındı. Haçlılar, ele geçirdikleri muazzam ganimetle yurtlarına geri dönmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Öte yandan Kahire'den yola çıkan Memlük ordusu şehre yaklaşmaktaydı. Haçlılar 16 Ekim'de gemilerine binip önce Kıbrıs'a gittiler, oradan da ülkelerine döndüler. İskenderiye'nin yağmalandığı haberi başta papa olmak üzere Avrupa'da pek çok kişiyi sevindirmişti. Ancak kısa sürede bütün Avrupa bu seferin sonuçlarından etkilendi. Akdeniz ticareti durdu ve Doğu'dan mal gelmez oldu. Bu arada Kral Pierre yeniden bir sefer düzenlemek istediyse de artık Avrupa'dan yardım beklemek boşuna idi.

Hedefi kutsal ülkeyi geri almak olan Haçlı seferlerinin sonuncusunu teşkil eden İskenderiye katliamı, yarım yüzyıldan beri Memlükler ile Kıbrıs ve Avrupa arasında barış içinde süregelen hayatı olumsuz etkiledi. O zamana kadar müslüman ülkesinde yaşayan hıristiyan tebaaya iyi muamele edilmişti. Hacılar hiçbir engelle karşılaşmadan kutsal yerleri ziyaret etmişlerdi. Doğu ve Batı arasındaki ticaret çok gelişmişti. Bu olay üzerine yerli hıristiyanlar için güç bir dönem başladı. Kutsal Mezar Kilisesi üç yıl süreyle kapatıldı. Ticarî ilişkiler kesildi. Kıbrıs Krallığı ortadan kaldırılması gereken bir düşman olarak görüldü. Memlükler 1426'da Kıbrıs'ı tahrip ederek İskenderiye'nin intikamını aldılar.

Bu sırada Akdeniz'in doğusunda Çukurova'da varlıklarını sürdüren Ermeniler de devlet olarak ortadan kalktı. Bütün XIII. yüzyıl boyunca Haçlılar'ın ve Moğollar'ın en yakın dostu olan Ermeniler, Haçlı Krallığı'nın son bulmasından ve Moğol hâkimiyetinin çöküşünden sonra 1337'de topraklarının büyük bir kısmını Türkler'e kaptırdılar. 1375'te ise birbiriyle anlaşan Türkler ile Memlükler tarafından bütün Ermeni ülkesi itaat altına alındı.

XIV. yüzyılın sonlarına doğru Batı dünyasının dikkati Kudüs'ten ziyade Balkanlar'a çevrildi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması üzerine Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinden Osmanlılar kısa zamanda büyük gelişme gösterdi. 1354'ten sonra Balkan yarımadasında ilerleyen Osmanlı Türkleri 1390'da Vidin'i fethederek Tuna kıyısına vardılar. Macar kralının yardım çağrısı üzerine Avrupalılar Türkler'e karşı yeni bir Haçlı seferi düzenledilerse de 1396'da Niğbolu'da Yıldırım Bayezid kumandasındaki Türk ordusu karşısında kesin bir yenilgiye uğradı-

Diz çöküp dua eden bir Haçlı şövalyesinin tasviri (Runciman, s. 223)

lar. Daha sonra Avrupa yeniden bir Haçlı ordusu toplayıp bu defa II. Murad'ın kumandasındaki Türkler'in üzerine yürüdüler, fakat 1444'te Varna'da yapılan savaşta tekrar hezimete uğradılar. Bu Batı'nın düzenlediği son Haçlı seferi olmuştu. 1453'te II. Mehmed'in İstanbul'u fethiyle Osmanlılar'ın Avrupa'daki üstünlüğü ispatlanmış ve Doğu Akdeniz hâkimiyeti Türkler'in eline geçmişti.

Haçlı Seferlerinin Sonuçları. Bu seferler dolayısıyla Doğu'da kurulan Latin hâkimiyetinin iki yüzyıla yakın süren varlığı hem bölgede hem de Avrupa'da birçok yönden etkili oldu. Doğu hıristiyanlarına yardım sloganıyla başlayan Haçlı hareketi Doğulu hıristiyanlara faydadan çok zarar vermiştir. Anadolu, Suriye ve Filistin'de yaşayan hıristiyanlar, başlangıçta Haçlılar'ın kendilerini Türk ve Bizans hâkimiyetinden kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturacaklarını sanmışlardı. Fakat kısa zamanda amaçlarının Doğu'da kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurmak olduğunu gördüler. Haçlılar, tesis ettikleri devletlerin tebaasını oluşturan yerli hıristiyanlara halifelerden ve Türk idaresinden daha sert davrandılar. Onların dinî geleneklerine müdahale ettiler. Yerli hıristiyanları mevkilerinden uzaklaştırdılar; hatta en acımasız şekilde öldürmekten çekinmediler. Ancak Haçlılar'ın asıl kötülüğü Bizans'a oldu. Hareketin başından itibaren İstanbul'u zaptetme düşüncesini ve Bizans'a duydukları nefreti her fırsatta ortaya koyan Haçlılar, vazgeçemedikleri bu tutkularını Dördüncü Haçlı Seferi sırasında gerçekleştirme imkânını buldular. Bizans İmparatorluğu ortadan kaldırıldığı gibi İstanbul görülmemiş bir vahşetle yağmalandı. Bizans'a yardım sözünü dillerinden düşürmeyen Avrupalılar, imparatorluğu bir daha eski gücüne kavuşamayacak şekilde mahvetmişlerdi. Bundan sonra Bizans artık komşularına karşı kendini savunmaya çalışan sıradan bir devlet olarak varlığını sürdürdü.

Haçlı seferleri başlangıçta Anadolu Türkleri üzerinde olumsuz etki yaptı ve baskın niteliğinde gelişen saldırıları ile Anadolu Selçuklu Devleti'ne gerçekten bir darbe vurdu. Türkler Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar. Haçlılar 1097'de Selçuklu topraklarından geçerek Suriye'ye indiler. Ancak I. Kılıcarslan, dört yıl sonra gelen Haçlı ordularını arka arkaya imha ederek Anadolu topraklarını Haçlılar'a tamamıyla kapattı. Haçlı tehdidi Üçüncü Haçlı Seferi'ne kadar sürdüyse de bu durum Türkler'in Anadolu'da kökleşmesini engelleyemedi.

Avrupa'daki tesirleri çeşitli alanlarda görülen Haçlı seferleri, XII ve XIII. yüzyıllarda Avrupa toplumunun değişen yapısını kısmen etkiledi. Toplumda huzursuzluk meydana gelen saldırgan kişilerin, sefalet içindeki köylülerin Birinci Haçlı Seferi ile sayıları yüz binleri bulan büyük kitleler halinde Doğu'ya gidişi, Avrupa'da özellikle Fransa'da kralın ve feodal beylerin düzeni sağlamasında ve otoritelerini güçlendirmesinde faydalı oldu. Sefere çıkanlar mallarını ya sattılar veya bağışladılar. Geri dönenler olmakla birlikte çoğu Doğu'da kaldı veya savaşlarda öldü. Böylece birçok eski ailenin yerine yenileri ortaya çıktı. Haçlı seferlerinin başlangıçtaki başarısı hareketin öncülüğünü yapan papalığa prestij kazandırdı. Fakat arkadan gelen başarısızlıklar kilisenin gücünü azalttı. Ayrıca dinî kuruluşlardan alınan vergiler tepkilere yol açtı. Haçlı hareketinin sağladığı imkânla Dominican ve Franciscan keşişlerinin XIII. yüzyılda Doğu'da yerleşmesi, bunların Haçlı bölgelerinde misyonerlik faaliyetinde bulunmalarına fırsat verdi. Papalar, Doğu hükümdarlarına gönderdikleri mektuplarla misyoner keşişlere özel imkânlar tanınmasını sağladılar. Bunlar çok defa Moğollar'ın Hıristiyanlık propagandasına müsamaha göstermesinden faydalanarak İtalyan tâcirleriyle birlikte İran'a, Asya içlerine, hatta Çin'e kadar gittiler. Buralarda misyonlar kurdular. Böylece Roma kilisesinin hâkimiyet alanını genişlettiler. Bu faaliyet, milletlerarası temele oturtulan kilise hukukunun gelişmesinde önemli rol oynadı. Fakat İslâm kanunları din propagandasını yasakladığı için keşişler müslümanlar arasında faaliyette bulunamadılar. Haçlılar'ın savaşlar ve ticarî ilişkiler dışında müslümanlarla teması hemen hiç olmadı. Latin Doğu, Sicilya ve İspanya'nın aksine İslâm dünyasının bilim ve felsefesini anlamadı ve bu konuların Batı'ya aktarılmasında herhangi bir rolü olmadı. Aynı şekilde İslâm dünyası da istilâcı Haçlılar'a yabancı kaldı, bunlarla ilgili konulara merak duymadı. Zaman zaman görülen dostluk ilişkileri ise ticaretle sınırlı kaldı. Haçlı seferleri döneminden önce de Venedik, Cenova, Pisa ve Amalfi deniz cumhuriyetlerinin müslümanlarla ticarî ilişkileri vardı. Fakat Haçlı devletleri sayesinde Avrupa'nın Doğu ticareti olağan üstü gelişme gösterdi. Avrupalı tâcirler bu sayede ilk defa Doğu şehirlerinde yerleşip Haçlılar'ın kendilerine sağladığı imtiyazlardan faydalanarak bu alanda üstünlüğü ele geçirdiler. Gelişen ticaretle birlikte nakliye konusundaki ihtiyaçlar gemi inşaat tekniğine yenilikler getirdi. Ticaretin gelişmesiyle zenginlik arttı. Para bollaştı ve bankacılık faaliyetleri başladı.

Haçlılar şeker kamışını ilk defa Filistin'de görüp tanıdılar. Kısa zamanda şeker kamışı yetiştirmesini ve öz suyunu çıkarmasını öğrendiler. XII. yüzyıldan itibaren Suriye'den gelen şeker ve çeşitli meyveler Batı sofralarını süsledi. Avrupa'da önceden de az çok bilinen Doğu'nun şifalı bitkileri Haçlılar vasıtasıyla Batı'da iyice tanındı ve bollaştı. XIV. yüzyılda yaşayan bir tâcirin kitabında 300'ün üstünde baharat çeşidinin Avrupa'ya taşınmakta olduğu kaydedilir. "Baharat yolu" adıyla meşhur olan bu ticaret yolu, baharatın yanı sıra Doğu'nun egzotik kokularını ve boya maddelerini de Avrupa'ya ulaştırmaktaydı. İpekli ve pamuklu kumaşlar, ipek halılar, zarif çanak çömlek, porselen ve cam eşya Avrupa'da giyime ve evlerin tefrişine yenilikler getirdi.

Öte yandan Doğu'da yerleşen Haçlılar zamanla mahallî âdetlere alıştılar; yerli kıyafetler giymeye, mahallî yemekler yemeye başladılar. Bunlar yerli doktorlara tedavi oluyor ve çoğu yerli hıristiyan kadınlarla evleniyordu. İslâm dünyasıyla bilhassa ticarî alandaki temas sonunda bunların bir kısmı Arapça öğrendi. Bu dilden birçok kelime ve terim Avrupa dillerine girip yerleşti. Fakat Haçlılar yine de Batılı atalarının geleneklerini devam ettirdiler. Yazışmalarda Latince kullanılıyordu. XIII. yüzyılda hazırlanan kanun mecmuası *Assises de Jérusalem* ise Fransızca kaleme alınmıştı. Haçlı seferleri döneminde bu konuyu işleyen pek çok tarih kitabı yazıldı. Avrupa'da tarihî edebiyat gelişti. Arap edebiyatı vasıtasıyla Doğu'nun çeşitli hikâyeleri, masalları Avrupa'ya yayıldı. Haçlılar Avrupa'ya askerî alanda da yenilikler getirdiler. O zamana kadar Batı'da mevcut savunma mevkii dört köşe bir kuleden ibaretti. Büyük kalelerin yapılması, savunma ve kuşatma taktikleri, ziftin kullanılması Avrupa'ya gelen yeniliklerdi. Ayrıca Haçlılar kiliselerin inşasında Doğulu ustalardan öğrendikleri sivri kemer kullanmasını Batı'ya taşıdılar. Bunun ilk örnekleri, 1115'te Boulogne'da yapılan Wast ve St. Ulmer kiliselerinde görülür. Aynı dönemde yapılan Cluny Manastırı'nda da sivri kemerler kullanılmıştır. Sonuç olarak Haçlılar, Ortaçağ Avrupası'na Doğu'nun kültürünü taşımak-

ta etkili olmuşlar, bu dönemde ticaret yollarının açtığı imkânla Doğu'nun en uzak köşelerine kadar giden seyyahlar Doğu'nun güzelliğini, zenginliğini, sanat ve ilmini Batı'ya tanıtmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânisî, *Târîḫu Dımaşḳ: The Damascus Chronicle of the Crusades* (trc. H. A. R. Gibb), London 1932; Ali b. Muhammed el-Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular'la İlgili Bölümler h. 430-538* (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 30-62, 64-67; Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İʿtibâr* (trc. G. Rotter, *Ein Leben im Kampf gegen Kreuzritterheere*), Tübingen 1978, s. 19, 26, 33, 43-45, 50, 51, 56-60, 62-69, 74, 75, 80, 82-88, 90, 93-97, 100-102, 106-108, 110-114, 116-118, 123, 131-135, 138-141, 147-160, 166-168, 170, 182, 195, 207, 212, 224; *Chronique de Michel le syrien, patriarche jacobite d'Antioche :1166-99* (nşr. ve trc. J.-B. Chabot), Paris 1899-1924, III, 182-191, 194-212, 215-217, 222-239, 244-278, 283-300, 309-345, 349-360, 368-372, 375-380, 393-396, 403-413; F. Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium (RHC occ.* içinde), III, 311-485; *a.e.: Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127* (trc. R. Rayan), Knoxville 1969; O. Freisingen, *Gesta Friderici Imperatoris* (nşr. Simson, *Monumenta Germoniae Historica* içinde), Hannover 1912; *a.e.: The Deeds of Frederick Barbarossa* (trc. C. C. Mierow), New York 1953; *a.e.: Die Taten Friedrichs oder richtiger Cronica* (trc. A. Schmidt – F. Schmale), Darmstadt 1986; A. Komnene, *The Alexiad* (trc. E. R. A. Sewter), London 1969, s. 308-379, 388-394, 398-436, 438-444; A. Neubauer – M. Stern, *Quellen zur Geschichte der Juden insiècles*, Paris 1883; *Deutschland*, Berlin 1892, s. 1-35, 36-46, 47-57, 58-75, 81-152, 153-168, 169-186, 187-213; Odo de Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem* (nşr. ve trc. V. G. Berry), New York 1948; W. Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* (a.e. içinde), I, 1 vd.; *a.e.: Geschichte der Kreuzzuge und Königreichs Jerusalem* (trc. E. R. Kausler), Stuttgart 1842; *a.e.: A History of Deeds, Done Beyond the Sea by William Archbishop of Tyre* (trc. A. Babcock – C. Krey), New York 1943; Mateos, *Chronique de Matthieu d'Edesse* (nşr. ve trc. E. Dulaurier), Paris 1858; *a.e.: Urfalı Mateos Vekayinâmesi [952-1136] ve Papaz Grigor'un Zeyli [1136-1162]* (trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 187-201, 203-208, 214-230, 234-243, 246-254, 257-268, 271-274, 277-290, 293-305, 315, 318-329, 332; A. Aquensis, *Liber Christianae expeditionis pro ereptione, emundatione et restitutione sanctae hierosolymitanae ecclesiae* (*RHC occ.*, IV içinde); *a.e.: Albert von Aachen, Geschichte des ersten Kreuzzuges* (trc. H. Hefele), Jena 1923, II; Ambroise, *L'Estoire de la guerre sainte* (nşr. G. Paris), Paris 1897; *a.e.: The Crusade of Richard Lion-Heart* (trc. M. J. Hubert – J. L. La Monte), New York 1941; Niketas Khoniates, *Historia* (nşr. Bekker), Bonn 1835, s. 29-42, 50-55, 80-96, 141-145, 151, 208-219; I. Kinnamos, *Epitome Historiarum* (*Orpus Scriptorum Historine Byzantinge* içinde), Bonn 1836, s. 16-21, 23, 30, 31, 35, 67-89, 122-124, 178-190, 208-211, 215, 216, 227, 250, 278-280; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil: İslâm Tarihi* (trc. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987, X, 227-232, 235-237, 247, 248, 266, 267, 280-282, 295-297, 299, 300, 302-304, 318, 319, 322, 328-333, 341, 342, 363-365, 368-375, 377, 380, 381, 384-397, 399, 400, 405-407, 423, 431-433, 439-441, 450-451, 464, 468, 483-485, 489-493, 497, 505, 514, 519-521, 523, 526, 539, 540; XI, 19, 20, 22, 45, 54-56, 58-61, 70, 72-74, 78, 86, 88, 89, 94-98, 102, 106, 107, 113, 119, 121, 123, 130, 134, 137, 138, 144, 162-164, 169, 171, 178, 233, 240-248, 261, 263-266, 272-276, 284-286, 294, 300, 310, 326, 350, 355-357, 360, 362, 364-366, 372, 375, 380-383, 393, 397, 398, 400, 415-440; XII, 17-31, 34-45, 48-59, 64-73, 75-82, 112-115, 162, 163, 165, 199, 209, 230, 231, 276-288, 426-428, 440, 442, 443, 445, 446; a.mlf., *et-Târîḫu'l-bâḥir fî'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevṣıl* (nşr. Abdülkādir Ahmed Tuleymât), Kahire 1963, s. 12, 18-20, 27, 35, 39, 55, 87-89, 91, 92, 96-102, 104, 107-110, 112, 116-118, 121-125, 130-134, 137, 139-146, 152-155, 158-161, 169, 171, 172; *Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* (nşr. J.-B. Chabot), Paris 1918, III; *a.e.* (trc. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRCAS*, XXVII [1933], s. 69-101, 273-305); R. de Clari, *La conquête de Constantinople* (nşr. P. Lauer), Paris 1924; *a.e: İstanbul'un Zaptı (1204)* (trc. Beynun Akyavaş), Ankara 1994; G. De Villehardouin, *La conquête de Constantinople* (nşr. Faral), Paris 1938-39, II; *a.e.: The Conquest of Constantinople* (trc. R. B. Shaw), New York 1963; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-ḥaleb*, II, 129-138, 141-145, 147-151, 153-161, 163, 172-176, 179-182, 185-201, 204-206, 209-227, 229-234, 238, 244, 246, 247, 251, 252, 254, 256, 259-269, 271, 273-281, 290-292, 298-306, 308, 311-324, 327, 329, 332, 336-338; III, 12, 13, 34-38, 48, 49, 73, 78, 79, 91-93, 95-124, 139-141, 153, 155-160, 163, 166-168, 180-182, 186, 188, 190, 191, 202, 205, 209, 210, 230-232; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravżateyn*, tür.yer.; İbn Şeddâd, *Sîretü'l-Melikiʾẓ-Ẓâhir Baybars* (nşr. A. Hutait), Wiesbaden 1983, s. 70, 102, 103, 113, 121, 225, 279, 307, 312, 321, 335, 337, 352, 353, 357, 360; Ebü'l-Ferec, *Târih*, II, 339-343, 347-363, 365-370, 374-380, 383-392, 394-410, 421, 423, 424, 426, 428, 434, 438-462, 465, 466, 469, 483-485, 488, 491, 497-499, 509-512, 521-523, 545, 550-552, 555, 567, 588, 589, 595, 639, 640; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî aḫbâri mülûki Benî Eyyûb* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1953-72, III, 26, 71, 74-76, 78, 135, 140-142, 145-147, 152, 154, 159, 160, 162-164, 166-168, 181, 182, 201, 215, 219, 223, 224, 229, 232, 233, 237, 254, 255, 257, 258, 260, 261, 265, 266, 269, 270, 291-293, 297, 298, 310, 311, 317, 319, 333, 341, 343, 346, 349-351, 384; IV, 15-19, 23, 26, 32, 34, 49, 64, 70, 75, 81, 82, 86, 90-99, 105, 117, 171, 206, 213, 214, 217, 222, 233-235, 241-252, 279, 303, 304, 310, 311; Ebü'l-Fidâ, *el-Muḫtaṣar*, II, 210-214, 216, 219-221, 223-232, 234-239; III, 2-4, 7, 8, 10-13, 16-20, 22-24, 27-29, 31, 33, 39, 41, 43-45, 49, 50, 52, 59-61, 64-66, 68, 71-80, 82, 83, 94, 102, 105, 106, 117, 118, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 138, 141, 142, 169, 172, 176-181, 217; IV, 3-6, 9, 21-25, 35-37, 51, 52, 54, 55, 59; N. Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople 1453* (trc. J. R. Jones), New York 1969, s. 68-83, 124-147; *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum* (nşr. ve trc. R. Hill, *The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*), Oxford 1979; *Chronicon Barense* (*Rerum Italicarum Scriptores* [ed. L. A. Muratori], Milano 1723-51, I-XXV içinde), V; L. Junior, *Historia Mediolanensis* (*a.e.* içinde), V; Dandolo, *Chronicon Venetum* (*a.e.* içinde), XII; B. de Neocastro, *Historia Sicula* (*a.e.* içinde), XIII; *Recueil des historiens des Gaules et de la France* (nşr. M. Bouquet v.dğr.), Paris 1738-1904, I-XXIII; R. Glaber, *Historiarum Sui Temporis Libri V* (*a.e.* içinde), X; *Chronicon Mauriniacense* (*a.e.* içinde), XII; Louis VII, *Epistolae* (*a.e.* içinde), XV-XVI; I. Baudouin, *Epistolae* (*a.e.* içinde), XVIII; *Milites Regni Franciae* (*a.e.* içinde), XXII; W. F. Heller, *Geschichte der Kreuzzüge nach dem heiligen Lande*, Frankenthal 1784, III; F. Wilken, *Geschichte der Kreuzzüge*, Leipzig 1807-32, I-VII; J. F. Michaud, *Histoire des croisades*, Paris 1817-22, I-V; *Monumenta germaniae historica* (nşr. G. H. Pertz v.dğr.), Hannover 1826, I-XX; B. of St. Blaise, *Chronicon* (*a.e.* içinde), V; Landulf of San Paulo, *Historia Mediolanensis* (*a.e.* içinde), XX; *Annales Augustani* (*a.e.* içinde), III; *Annales Cavenses* ve *Annales Beneventani* (*a.e.* içinde), III; *Annales Mellicentes* (*a.e.* içinde), IX; *Historia Welforum Weingartensis* (*a.e.* içinde), XVI; *Annales Casinenses* ve *Annales Ceccanenses* (*a.e.* içinde), XIX; *Caffaro di Caschifellone, Brevis regni Ierosolymitani historia* (*a.e.* içinde), XVIII; *Chronicon Venetum et Gradense usque ad a.1008* (*a.e.* içinde), VII; Ordericus Vitalis, *Historia ecclesiastica* (nşr. A. Provost – L. Delisle, *Société de l'histoire de France* içinde), Paris 1855, V; *a.e.: The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis* (nşr. ve trc. M. Chibnall), Oxford 1980, V, 28-191; R. Aguilers, *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem* (*RHC occ.* içinde), III, 231-309; Tudebotus, *Historia peregrinorum euntium Jerusolymam ad liberandum Sanctum Sepulcrum de potestate ethnicorum* (*a.e.* içinde), III, 165-229; B. Kugler, *Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, Stuttgart 1866; C. Ducange, *Les familles d'outremer* (nşr. E. G. Rey), Paris 1869; H. Von Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Leipzig 1881; H. Prutz, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Berlin 1883; E. G. Rey, *Les colonies franques en Syrie aux XIIme et XIIIme siècles*, Paris 1883; G. Dodu, *Histoire des institutions monarchiques dans le royaume latin de Jerusalem 1099-1291*, Paris 1894; R. Röhricht, *Geschichte des Königreichs Jerusalem 1100-1291*, Innsbruck 1898; H. Hagenmeyer, *Chronologie de la première croisade*, Paris 1902; a.mlf., *Die Kreuzzugsbriefe*, Innsbruck 1902; W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907; L. Bréhier, *L'église et l'orient au moyen âge: Les croisades*, Paris 1928; R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Paris 1934-36, I-III; Cl. Cahen, *La Syrie du nord à l'epoque des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris 1940; F. Lot, *L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le proche orient*, Paris 1946, II, 129-131; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III; K. Setton, *A History of the Crusades*, Wiskonsin 1955-89, I-VI; R. C. Smail, *Crusading Warfare 1097-1193*, Cambridge 1956; A. Waas, *Ge-*

schichte der Kreuzzüge, Freiburg 1956; H. L. Gottschalk, *al-Malik al-Kamil von Egypten und seine Zeit*, Wiesbaden 1958, s. 47-50, 58-70, 76-88, 104-115, 152-160, 162, 173, 174, 199, 201, 211, 212; G. H. Hagspiel, *Die Führerpersönlichkeit im Kreuzzug*, Zürich 1963; H. E. Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hannover 1965; D. C. Munro, *The Kingdom of the Crusaders*, Washington 1966; Z. Oldenburg, *The Crusades*, New York 1966; Fr. Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades* (trc. E. J. Costello), London 1969; J. L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100 to 1291*, New York 1970; J. Riley-Smith, *The Crusades*, London 1970; a.mlf., *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye : 1071-1318*, İstanbul 1971, s. 98-108, 135-144, 182-192, 220-224, 342-347; J. Prawer, *The Latin Kingdom of Jerusalem. European Colonialism in the Middle Ages*, London 1972; a.mlf., *Crusader Institutions*, Oxford 1980; F. J. Dahlmanns, *al-Malik al-Adil. Agypten und der vordere Orient in den Jahren 589/1193 bis 615/1218*, Grevenbrück 1975, s. 67-79, 113-140, 213-215; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, I, 88, 89, 101, 113, 131, 135, 143-272, 288-407, 479-589, 596-617; R. S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols, The Ayyubids of Damascus 1193-1260*, New York 1977, s. 16, 33, 39, 63, 76, 78, 79, 81, 85, 87, 103-108, 126, 132-137, 156-165, 169, 170, 178, 183, 193-198, 202-204, 215, 239, 257, 261, 266-271, 274, 275, 293, 296, 301, 321-326, 339, 355, 440, 441, 447; M. Möhring, *Saladin und der Dritte Kreuzzug*, Wiesbaden 1980; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1980, s. 334-338, 350-355, 357, 376, 377, 383-386, 390-415; Gebhardt, *Handbuch der Deutschen Geschichte*, Stuttgart 1981, s. 349-351, 378-383, 386, 410-414, 416, 418-421, 423, 428-431, 439, 443-447, 451, 454, 458, 464, 472, 475, 477, 481, 483, 515, 519, 522, 529, 570, 589, 635, 642, 645, 650, 683, 776, 819, 821; R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten*, München 1981; A. Maalouf, *The Crusades Through Arab Eyes*, London 1984; S. Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, London 1985; E. Siberry, *Criticism of Crusading 1095-1274*, Oxford 1985; P. M. Holt, *The Age of the Crusades, The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Essex 1987; D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988; S. Tibble, *Monarchy and Lordships in the Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291*, Oxford 1989; I. S. Robinson, *The Papacy 1073-1198*, Cambridge 1990; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi : 1098-1118*, Ankara 1990; a.mlf., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi : 1118 -1146*, Ankara 1994; a.mlf., "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56; a.mlf., *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 20-48; P. W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374*, Cambridge 1991; O. Piper, *Burgenkunde*, Augsburg 1994, s. 27 vd., 248 vd., 357, 362, 381-414.

IŞIN DEMİRKENT

HAÇOVA MEYDAN SAVAŞI

Osmanlı ordusu ile Arşidük Maximilien kumandasındaki Avusturya ordusu arasında 1596'da Haçova'da yapılan savaş.

Osmanlı himayesindeki Eflak, Boğdan ve Erdel'de 1593'te meydana gelen karışıklıklar ve sınır boylarındaki hadiseler, Vezîriâzam Koca Sinan Paşa'nın isteği doğrultusunda Osmanlı-Avusturya mücadelesini (Onbeş Yıl Savaşı, Uzun Harp) yeniden başlatmıştı. Savaşın ilk yıllarında Osmanlılar Avusturya kuvvetleri karşısında kayda değer bir başarı sağlayamadıkları gibi stratejik öneme sahip Estergon'u da kaybetmişlerdi (2 Eylül 1595). Öte yandan Eflak'ta karışıklıklar iyice artmış, bu bölgedeki Osmanlı kontrolü tamamıyla sarsılmıştı. Bu arada III. Murad'ın ölümüyle onun yerine geçen oğlu III. Mehmed, devlet ileri gelenleri ve özellikle yeniçeriler, Vezîriâzam Sinan Paşa ve hocası Sâdeddin Efendi'nin tesiriyle sefere gitme kararı aldı. O sırada Sinan Paşa'nın âni ölümü üzerine yerine getirilen Damad İbrâhim Paşa'nın muhalefetine rağmen yeniçerilerin baskısı ile III. Mehmed ordunun başında sefere çıkmaya mecbur kaldı. Böylece Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonra bir Osmanlı padişahı eski gazâ geleneğini yeniden canlandırarak bizzat ordunun başına geçmiş oluyordu.

III. Mehmed 23 Şevval 1004'te (20 Haziran 1596) ordunun başında İstanbul'dan hareket etti. Slankamen'e varıldığında seferin yönü ve harp stratejisi hakkında bir toplantı yapıldı ve doğrudan Eğri üzerine yürünmesi kararlaştırıldı. Kuşatma altına alınan Eğri Kalesi'nin müdafileri 12 Ekim'de teslim oldular. Eğri'nin alınmasından sonra Osmanlı ordusu ileri harekâtını sürdürmek zorunda kaldı. Çünkü Eğri kuşatması sırasında, Avusturya Arşidükü Maximilien ve âsi Erdel Voyvodası Sigismund Bathory idaresindeki müttefik kuvvetler Eğri'yi muhasara için harekete geçmişler, fakat Bathory'nin gecikmesi bu niyetlerini önlemişti. Eğri'nin düştüğü haberi üzerine de Osmanlı ordusuna saldırmak için uygun bir zaman kollamaya başladılar. Bu arada onların durumunu öğrenmek ve keşifte bulunmak için dördüncü vezir Hadım Câfer Paşa idaresindeki öncü kuvvetler müttefiklerin bulunduğu Haçova (Mezökeresztes) mevkiine kadar ilerlediler. Câfer Paşa burada oldukça kalabalık müttefik kuvvetleriyle çarpışmaya giriştiyse de zayiat vererek geri çekildi (22 Ekim). Bu başarısızlık ve müttefiklerin umulandan daha kalabalık olması padişah ve devlet erkânının mâneviyatını sarstı, hatta kış mevsiminin yaklaştığı öne sürülerek geri çekilme hususu bile düşünüldü; fakat özellikle Hoca Sâdeddin Efendi'nin teşvikiyle bizzat padişahın kumandasında Haçova'ya doğru harekete geçme kararı alındı. 24 Ekim'de Eğri'den Haçova'ya hareket edildi ve 25 Ekim 1596 tarihinde iki taraf karşı karşıya geldi.

Arşidük Maximilien ile Bathory kumandasındaki 50-100.000 kişilik Avusturya imparatorluk ordusu Alman, İspanyol, papalık, Floransa, Macar, Çek ve Leh askerlerinden meydana geliyordu. Osmanlı kuvvetleri de hemen hemen aynı sayıda idi. İlk çarpışmalar 25 Ekim'de ikindi vakti küçük gruplar arasında başladı; asıl savaş ise ertesi gün 26 Ekim'de cereyan etti. Osmanlı ordusu klasik savaş düzeni almıştı; merkezde padişah ve vezirler bulunuyordu, sağ ve sol kolda Anadolu ve Rumeli askeri dizildi. Pîşdarlık görevi Cigalazâde Sinan Paşa'ya ve Kırım kuvvetlerine verilmiş, toplar zincirlerle birbirine bağlanarak kuvvetli bir müdafaa hattı oluşturulmuştu. Haçova bataklığının arka tarafında yer alan Habsburg askerlerini harekete geçirmek için Sinan Paşa idaresindeki kuvvetler ileri harekâta giriştiyse de imparatorluk ordusu ikindi vaktine kadar top ve tüfek atışı ile bunların yaklaşmasına engel oldu ve nihayet ikindi vakti harekete geçerek Osmanlı ordusu üzerine alaylar halinde saldırmaya başladı. Saldırılar sırasında Sokulluzâde Hasan Paşa kumandasındaki Rumeli kuvvetlerinin bulunduğu sağ kol dağıldı. Ardından merkeze hücum ederek müdafaa hattını yaran Habsburg kuvvetleri buradaki ağırlıkları, hazine ve eşya sandıklarını yağmalamaya başladılar. Bu durum karşısında Vezîriâzam İbrâhim Paşa geri çekilme, hatta padişahı kıyafet de-

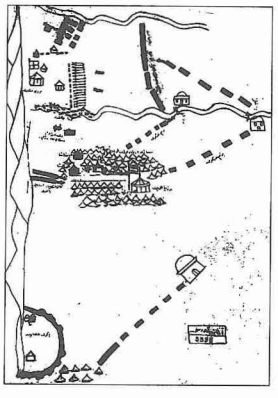

Haçova Meydan Savaşı'nın krokisi (TSMA, nr. E 5539)